

Příslovečné určení v učivu základní školy

Bakalářská práce

<i>Studijní program:</i>	B0114A300072 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
<i>Studijní obory:</i>	Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání
<i>Autor práce:</i>	Anastázie Vondrová
<i>Vedoucí práce:</i>	Mgr. Barbora Štindlová, Ph.D. Katedra českého jazyka a literatury

Zadání bakalářské práce

Příslopečné určení v učivu základní školy

Jméno a příjmení: **Anastázie Vondrová**
Osobní číslo: P19000264
Studijní program: B0114A300072 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Specializace: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání
Zadávací katedra: Katedra českého jazyka a literatury
Akademický rok: **2020/2021**

Zásady pro vypracování:

Bakalářská práce se zabývá problematikou příslovečného určení ve výuce na základní škole. Soustředí se na analýzu zpracování tohoto tématu v současných výukových materiálech a dílčím způsobem hodnotí didaktické přístupy k prezentaci příslovečného určení v přímé výuce. První část práce se zaměřuje na teoretické vymezení problematiky příslovečného určení v rámci české syntaxe. Praktická část práce pak analyzuje vybrané učebnice českého jazyka pro druhý stupeň základní školy z hlediska prezentace příslovečného určení. Zároveň se pokouší porovnat způsoby výkladu dané problematiky ve výukových hodinách. Cílem bakalářské práce je porovnat jak zpracování příslovečného určení ve vybraných učebnicích českého jazyka, tak zhodnotit postupy v prezentaci tohoto učiva ve třídě.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování práce:
Jazyk práce:

tištěná/elektronická
Čeština

Seznam odborné literatury:

- BAUER, J., GREPL, M. *Skladba spisovné češtiny: vysokoškolská učebnice*. Praha: SPN, 1980.
ČECHOVÁ, M., STYBLÍK, V. *Didaktika češtiny*. Praha: SPN, 1989.
ČECHOVÁ, M. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN, 2011.
DANEŠ, F., HLAVSA, Z., GREPL, M. a kol. *Mluvnice češtiny 3*. Praha: Academia, 1987.
HUBÁČEK, J. a kol. *Čeština pro učitele*. Opava: Vade Mecum Bohemiae, 2010.
KARLÍK, P. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 2012.
KOPEČNÝ, F. *Základy české skladby*. Praha: SPN, 1962.
MARTINEC, I. a kol. *Didaktika českého jazyka pro 2. stupeň ZŠ*. Brno: PF MU, 2019.
PANEVOVÁ, J. a kol. *Mluvnice současné češtiny, 2: Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum, 2014. I
ŠMILAUER, V. *Novočeská skladba: vysokoškolská příručka*. Praha: SPN, 1969.
ZOUHAROVÁ, M. *Inovace organizace a prezentace syntaktických termínů v učivu českého jazyka na základní škole*. Olomouc: UP, 2005.

Vedoucí práce:

Mgr. Barbora Štindlová, Ph.D.
Katedra českého jazyka a literatury

Datum zadání práce:

30. listopadu 2020

Předpokládaný termín odevzdání:

30. dubna 2022

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Kateřina Váňová, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. listopadu 2020

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědoma toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědoma následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

9. července 2022

Anastázie Vondrová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Barboře Štindlové, Ph.D. za cenné rady a připomínky, které mi při psaní této práce poskytla, a také za trpělivost a čas, který mi věnovala. Dále bych chtěla poděkovat Základní škole T. G. Masaryka v Hrádku nad Nisou, která mi pomohla jak s realizací praktické sondy, tak i s praxemi během celého bakalářského studia. Největší dík patří mé rodině, která mi byla tou největší oporou.

Anotace

Bakalářská práce se věnuje příslovečnému určení v učivu základní školy. Práce je rozdělena do dvou částí. První část práce shrnuje poznatky o příslovečném určení v rámci české syntaxe. Představeny jsou jednotlivé druhy příslovečného určení a možnosti vyjádření. Druhá část teoretické části pojednává o výuce syntaxe na základní škole. Praktická část práce se zaměřuje na analýzu výukových materiálů a obsahuje také sondu do praktické výuky.

Klíčová slova

příslovečné určení, syntax, učebnice, větné členy

Annotation

The bachelor thesis deals with adverbials in the curriculum of primary education. The thesis is divided into two parts. The first part of the thesis summarises information about adverbials in terms of Czech syntax. It describes individual types of adverbial and different ways of its expression. The second part of the theoretical part deals with teaching syntax in primary schools. The practical part of the thesis aims to analyze learning materials and also contains a probe into practical teaching.

Keywords

adverbials, syntax, coursebooks, sentence elements

Obsah

Úvod.....	12
Teoretická část.....	13
1 Příslopečné určení.....	14
1.1 Základní vymezení.....	14
1.2 Vyjádření příslopečného určení.....	15
1.2.1 Adverbia.....	15
1.2.2 Nominální skupiny.....	16
1.2.3 Infinitiv.....	16
1.2.4 Příčestí nespojité.....	16
1.2.5 Vedlejší věty.....	17
1.2.6 Hlavní věty.....	17
1.3 Klasifikace druhů příslopečného určení.....	17
1.3.1 Příslopečné určení místa.....	19
1.3.1.1 Místní určení statická.....	19
1.3.1.2 Místní určení dynamická.....	20
1.3.2 Příslopečné určení času.....	21
1.3.2.1 Časová určení orientující.....	21
1.3.2.2 Časové určení limitující.....	22
1.3.3 Příslopečné určení způsobu.....	23
1.3.3.1 Příslopečné určení vlastního způsobu.....	23
1.3.3.2 Příslopečné určení míry.....	24
1.3.3.3 Příslopečné určení prostředku.....	26
1.3.3.4 Příslopečné určení původu.....	27
1.3.3.5 Příslopečné určení původce.....	27
1.3.3.6 Určení zřetele.....	28
1.3.3.7 Příslopečné určení průvodních okolností.....	29

1.3.4	Přísluvečné určení příčiny.....	29
1.3.4.1	Přísluvečné určení vlastní příčiny.....	29
1.3.4.2	Přísluvečné určení přípustky.....	30
1.3.4.3	Přísluvečné určení účelu.....	30
1.3.4.4	Přísluvečné určení podmínky.....	30
2	Výuka syntaxe na základní škole.....	32
2.1	Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělání.....	32
2.2	Cíle výuky syntaxe.....	33
2.3	Přístupy k výuce syntaxe.....	34
2.3.1	Klasická syntax.....	34
2.3.2	Valenční syntax.....	34
2.4	Učebnice.....	35
	Praktická část.....	37
3	Učebnice.....	38
3.1	Obecné informace.....	38
3.1.1	6. ročník.....	38
3.1.2	7. ročník.....	41
3.1.3	8. ročník.....	47
3.1.4	9. ročník.....	49
3.2	Závěrečné zhodnocení.....	50
4	Náslech.....	52
4.1	Průběh a diskuze.....	52
4.2	Zhodnocení.....	53
	Závěr.....	54
	Seznam použitých zdrojů.....	55
	Seznam příloh.....	57

Seznam tabulek

Tabulka 1: Jednotlivé druhy příslovečného určení podle vybraných příruček.....13

Tabulka 2: Závěrečné zhodnocení učebnic.....46

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

Ak	akuzativ
Dat	dativ
Gen	genitiv
Instr	instrumentál
Lok	lokál
Nom	nominativ
PÚ	přísluvečné určení
RVP	Rámcový vzdělávací program

ÚVOD

Proces vzdělávání na základních školách prochází neustálým vývojem. Zejména pak jazyková výuka musí reagovat na neustálé proměny společnosti, a tedy i na nové komunikační potřeby žáků. Nabízí se však otázka, za jakou dobu se tyto změny promítnou jak do výukových materiálů, tak i do vyučovacích hodin. V posledních letech se proto vede neustálá diskuze, zda výuka českého jazyka opravdu dokáže tyto požadavky reflektovat, nebo zůstává ve svých postupech tradiční.

Prvním impulsem k sepsání této práce byly pravidelné praxe na základní škole, kde vyučující řešili otázku využití učebnic ve vyučovacích hodinách. Podle jejich názoru učebnice, které jsou v současné době na trhu, nereflektují nové vzdělávací metody a nejsou pro žáky dostatečně atraktivní.

Dalším důvodem byla pak samotná práce s žáky. Výuka skladby se v hodinách českého jazyka jevila jako nejnáročnější, situaci také velmi ztížila koronavirová pandemie. Uzavření škol vedlo k tomu, že žáci více spoléhali na výukové materiály, které měli k dispozici. Právě v tu chvíli se projevila potřeba kvalitně zpracovaných učebnic.

Posledním důvodem je pak samotný zájem o zpracování příslovečného určení, a to jak v odborné literatuře, tak i ve školních materiálech. Vzhledem k tomu, že se jedná o větný člen, u kterého můžeme rozlišit největší počet nejrůznějších podtypů, je třeba sledovat rozličné přístupy, které jednotliví autoři předkládají.

Bakalářská práce si na základě těchto důvodů stanovuje dva cíle. Prvním z těchto cílů je definovat a popsat fungování příslovečného určení v rámci české syntaxe. K dosažení tohoto cíle bude užito odborné literatury. Práce se také pokouší poukázat na rozdílný přístup některých autorů. Druhým cílem je zmapovat zpracování příslovečného určení ve výukových materiálech. K dosažení tohoto cíle bude sloužit analýza jedné řady učebnic českého jazyka a následná sonda do praktické výuky na základní škole, kde probíhaly praxe po celou dobu autorčina bakalářského studia.

TEORETICKÁ ČÁST

Teoretická část předkládané práce si dává za cíl vymezit příslovečné určení v rámci české syntaxe pomocí odborné literatury. Teoretická východiska se opírají zejména o publikaci Miroslava Grepla a Petra Karlíka *Skladba češtiny* z roku 1998. Důvodem je jejich podrobné vymezení příslovečného určení a jeho kategorií. Dalším zdrojem byla publikace od Vladimíra Šmilauera a jeho *Novočeská skladba* (1966), dále také *Základy české skladby* od Františka Kopečného (1962), *Skladba spisovné češtiny* Jaroslava Bauera a Miroslava Grepla (1989) a *Mluvnice češtiny 3* (1987) pod vedením Františka Daneše, Miroslava Grepla a Zdeňka Hlavsy. V případech, kde je to relevantní, se práce snaží poukázat na rozdílné přístupy různých autorů.

Teoretická část se dále zabývá výukou syntaxe na druhém stupni základních škol. Vymezuje pojmy jako tradiční a valenční syntax, dále popisuje cíle a metody výuky syntaxe a věnuje se také učebnicím, které jsou na školách používány. To vše slouží jako podklad pro část praktickou.

1 PŘÍSLOVEČNÉ URČENÍ

1.1 Základní vymezení

Příslovečné určení (adverbiale) je jedním z rozvíjejících větných členů. Nejčastěji rozvíjí sloveso, v některých případech také adjektiva či adverbia, a to v jakékoliv větné platnosti. (Šmilauer, 1966, s. 254) Jedná se o doplnění tvarově neřízené, tudíž řídicí člen mu tvar jednoznačně neurčuje. Závislý člen však svým tvarem, případně slovním druhem, závislost vyjadřuje, viz Čechová (2000, s. 294–295). Na řídicím členu je tedy závislé pouze slabě, tzv. adjunkcí. Poloha příslovečného určení ve větě není tedy ustálená, ovlivňuje ji zejména myšlenkový sled. (Šmilauer, 1966, s. 334)

Příslovečné určení vyjadřuje některé okolnosti a vztahy, díky nimž můžeme děj blíže charakterizovat. Udává informace časové, místní, způsobové nebo příčinné povahy. (Bauer, Grepl, 1980). Jak i Grepl s Karlíkem (1998, s. 258) ve Skladbě češtiny upozorňují, „*každá událost (děje nebo stavy a jejich změny) totiž probíhá v širokém smyslu způsobových nebo měrových, může být vnímána jako součást nějakého kauzálního řetězce apod.*“

Podle Šmilauera (1966, s. 257) může být příslovečné určení doplňující, tedy nutné, které však není vazebné, například *choval se hrubě*. Na druhé straně může být příslovečné určení určující, tj. volné – *nadával hrubě*. Podle Panevové (2019, s. 104) Šmilauerovo dělení příslovečného určení jasně upozorňuje na problém zkoumání nutnosti doplnění slovesa, a to zejména při rozlišování příslovečného určení od předmětu. Standardně rozlišujeme doplnění vazebná a nevazebná. Ve většině případů se má za to, že příslovečné určení doplňuje sloveso nevazebně, na druhé straně předmět doplňuje sloveso vazebně. Právě Šmilauerovo rozlišení poukazuje na nutnost zapojení rozlišení doplnění volných a nutných, jelikož některá příslovečná určení mohou být nevazebná, avšak nutná.

Podle Karlíka s Greplem (1998, s. 258) z hlediska školských mluvnic právě odlišení příslovečného určení od předmětu způsobuje největší potíže. Uvádí proto, že při určování příslovečného určení je podstatné to, že se na daný výraz můžeme zeptat tázacím zájmenným příslovcem a podobnými výrazy. To, že je možná i pádová otázka, již podstatné není. Právě na předmět je totiž možno se zeptat pouze pádovou otázkou.

Kopečný (1962, s. 229) rozlišuje dále určení inherentní, které chápe jako pravé určení, a určení relační. Inherentní určení definuje jako „*určení kvality či intenzity slovesného děje nebo adjektivního obsahu*“, tedy například *běžela pomalu* či *kvalitně zpracovaný*. Chápeme je tedy jako příslovečné určení způsobu. To se zpravidla připojuje nejtěsněji k řídicímu členu. Na druhé straně určení relační podle Kopečného (1962, s. 230) označuje vnější okolnosti, tedy určení místa, původu a původce. To se k řídicímu členu připojuje volněji.

1.2 Vyjádření příslovečného určení

Jazykové výrazy, kterými lze vyjádřit příslovečné určení, se nazývají adverbialní výrazy. Řadíme mezi ně adverbia, nominální skupiny, infinitiv a vedlejší věty. (Grepl, Karlík, 1998, s. 258–259)

1.2.1 Adverbia

Vyjádření příslovečného určení je primárně funkce adverbií (*Brzy se uvidíme; Špatně to nesl*), včetně adverbií zájmenných (*dones to tam*) a číselných (*Kolikrát¹ jsi tam byl?*) (Grepl, Karlík, 1998, s. 259) Jedná se o nejčastější způsob vyjádření příslovečného určení. Jelikož se adverbia z formálního hlediska řadí mezi neohebné slovní druhy, jejich syntaktická závislost na řídicím členu se tvarově nevyjadřuje. (Bauer, Grepl, 1989, s. 145)

1 Kolikrát lze chápat jako číselné adverbium, nebo číslovku násobnou příslovečnou. V tomto případě ji chápeme jako číselné adverbium.

1.2.2 Nominální skupiny

Základem bývá substantivum² s věcným významem nebo zájmeno v pádě prostém či předložkovém. Tyto pády jsou nazývány sémantické, jelikož jsou určovány významově, nikoliv valencí. I zde zůstává formálně nevyjádřena jejich syntaktická závislost. Nesyntaktickou povahu těchto adverbialních pádů můžeme demonstrovat například na tom, že u slovesa mohou stát různé předložky bez faktické změny významu (udělal to *pro bratra // kvůli bratrovi*). (Bauer, Grepl, 1989, s. 146)

Jak již bylo zmíněno, příslovečné určení vyjadřuje různé okolnosti k bližší charakterizaci děje. S tím souvisí to, že se v adverbialních výrazech často užívá nepůvodních předložek (*Díky vám jsem to dokázala*). Tyto předložky pomáhají k přesnějšímu vyjádření okolnostního významu, což je žádoucí například v publicistickém či odborném stylu, a mohou nahrazovat původní, často desémantizované předložky.

Základem nominální fráze mohou být i adjektiva nebo zájmena (*Pojedeme k příbuzným; Tam to nenajdeš*). Dále také vedlejší věty se vztažnými zájmeny *kdo* a *co* a se vztažnými zájmennými příslovci.

1.2.3 Infinitiv

Čechová (2000, s. 295) uvádí, že příslovečné určení může být také vyjádřeno infinitivem. Příkladem může být například *odjel se léčit* či *přinesla nám ochutnat*.

1.2.4 Příčestí nespojité

Šmilauer (1966, s. 256) dále doplňuje příčestí nespojité, například *Po pravdě řečeno, neuměl jsem to*.

2 Proces adverbializace substantiv má za následek to, že substantivum ztrácí své sémantické i formální vlastnosti a nabývá vlastností adverbii. „Významová podobnost příslovečných výrazů a skutečných příslovcí se projevuje v tom, že příslovečný výraz je často nahraditelný právě příslovcem.“ (Grepl, Karlík, 1998, s. 259). Adverbializace příslovečných výrazů také formálně vede k ustnování příslovečných pádů. To se velmi často reflektuje v pravopise, kde hovoříme o příslovečných spřežkách.

1.2.5 Vedlejší věty

Vedlejší věty se spojky a spojovacími výrazy vyjadřující příslovečné určení nazýváme věty příslovečné. (Grepl, Karlík, 1998, s. 260) Tento typ vedlejší věty vyjadřuje příslovečné určení věty řídicí. Často jsou nahrazovány nominálními frázemi, jejichž základem bývá dějové či stavové substantivum (*Byl předvolán, aby podal vysvětlení. // Byl předvolán pro podání vysvětlení.*) nebo substantivum s věcným významem (*Byl předvolán pro vysvětlení*).

1.2.6 Hlavní věty

Šmilauer (1966, s. 256) také uvádí, že příslovečné určení lze vyjádřit i větou hlavní. Vyjádření větou hlavní podle něj není příliš časté, za výjimku lze považovat příslovečné určení času. Ve větě bývají příslovce jako *jen, sotva, ještě ne* apod., v druhé větě (*a*) *již, (a) tu*, například *První šáteček namočila, tu se s ní lávka prolomila.* (Šmilauer 1966, s. 276) Kopečný (1962, s. 251) poukazuje na možnost vyjádření příslovečného určení místa hlavní větou, které ale není časté (*Jednou seděli na stupních vozu, bylo to v jakési horské vsi.*)

1.3 Klasifikace druhů příslovečného určení

Jednotlivé příručky uvádí rozdílné druhy příslovečného určení, liší se taktéž jejich počet. Příslovečná určení dělíme na základě významu: „*Adverbiale lze klasifikovat na základě druhu vztahu mezi ním a predikátem, představujícího jisté obecné třídy významů (prostorových, časových ap.)*“ (MČ3, 1987, s. 77) Obecně můžeme říci, že lze rozlišovat čtyři základní skupiny, které se poté dělí do dalších podtypů. Mezi základní skupiny patří příslovečné určení časoprostorová, způsobová a příčinná. Vladimír Šmilauer (1966, s. 329) ale uvádí, že některé druhy příslovečného určení je velmi složité zařadit k jednotlivým skupinám, proto rozeznává ještě zvláštní druhy příslovečného určení. Do těchto zvláštních druhů řadí příslovečné určení původu (látky), výsledku děje a původce děje. Rozdílné zdroje ale uvádí různý počet, v některých případech i různé

druhy příslovečného určení (viz Tabulka 1). Publikace Miroslava Grepla a Petra Karlíka (1998) jako jediná vymezuje příslovečné určení očekávaných, ale nenastalých okolností, určení zamlžených okolností a určení irelevantních okolností.

Mluvnice češtiny 3 (1987, s. 77) dále upozorňuje, že „*pro ADV je charakteristické, že výrazové prostředky primárně se uplatňující v rámci toho či onoho druhu ADV (např. prostorových, časových, ap.) mohou sekundárně, např. v závislosti na sémantice substantiva v předložkovém pádu ap., plnit funkci jiného druhu ADV, tj. lze pozorovat v rámci fungování ADV dosti výraznou tendenci k transponovanému užití.*“

Tabulka 1: Jednotlivé druhy příslovečného určení podle vybraných příruček

Skladba češtiny	Skladba spisovné češtiny	Čeština – řeč a jazyk	Novočeská skladba	Základy české skladby	Mluvnice češtiny 3
místa	místa	místa	místa	místa	prostorová
určení času	určení času	určení času	určení času	určení času	časová ³
způsobu	vlastního způsobu	způsobu	vlastního způsobu	vlastního způsobu	způsobové jakostní
míry a intenzity	míry	míry	míry	míry (omezení)	měrová
–	výsledku	výsledku děje	výsledku děje	účinku a výsledku děje	–
určení prostředku	určení nástroje, prostředku	prostředku a nástroje	–	určení prostředku	–
původu	látky (původu)	původu (látky)	původu	původu	původu
původce	původce	původce	původce děje	původce	–
–	průvodních okolností	průvodních okolností	–	průvodních okolností	průvodního děje/stavu
zřetele	zřetele	zřetele	zřetele	zřetele	zřetelová
příčiny v užším smyslu/ důvodu	vlastní příčiny a důvodu	příčiny (důvodu)	určení příčiny	důvodu a důsledku	v užším smyslu příčinná
účelu	účelu	účelu	účelu	účelu	účelová

3 Mluvnice češtiny 3 dále vymezuje ještě určení temporálně-kvantitativní

podmínky	podmínky	podmínky	podmínky	podmínky	podmínková
příčiny neúčinné	přípustky	přípustky	přípustky	přípustky	přípustková
zamlžených okolností	–	–	–	–	–
irelevantních okolností	–	–	–	–	–
očekávaných, ale nenastalých okolností	–	–	–	–	–

1.3.1 Přísluvečné určení místa

„Označuje v širokém smyslu místo, kterým je propozice zakotvena z hlediska umístění v prostoru, na který se vztahuje.“ (Grepl, Karlík, 1998, s. 261) Pro jeho vyjádření užíváme adverbii a adverbialní pády prosté a předložkové. (Bauer, Grepl, 1980, s. 147) Přísluvečné určení místa můžeme dále dělit na základě užšího významu na určení statická a dynamická (Viz MČ3, 1987, s. 76)

1.3.1.1 Místní určení statická

Určení statická obecně odpovídají na otázku „kde?“. Obvykle jsou vyjadřována předložkovými pády, adverbii a místními zájmennými adverbii. (MČ3, s. 78-79). Ojedinele se můžeme setkat také s vyjádřením pády prostými a vedlejšími větami místními, která jsou připojeny vztavným výrazem (*Kde se pivo varí, tam se dobře daří*). (Grepl, Karlík, 1998, s. 262) Určení statická můžeme dále dělit podle toho, zda děj probíhá v rámci daného místa, nebo mimo jeho rámec.

Grepl s Karlíkem (1998, s. 263) uvádí, že u daného místa můžeme rozlišit povrch a vnitřek. Adverbialní výrazy *v + Lok* podle nich vždy vyjadřují lokalizaci uvnitř daného místa, na druhé straně adverbialní výrazy *na + Lok* vyjadřují lokalizaci na

povrchu. V některých případech však není jasné, zda děj probíhá uvnitř či na povrchu dané lokace (*na poště*). V takových případech záleží na kontextu a na znalosti světa. Často můžeme užít výrazy *v + Lok* a *na + Lok* bez významového rozdílu, volba výrazu je poté dána především místním územ a dalšími faktory. (Grepl, Karlík, 1998, s. 263)

Pokud děj probíhá mimo rámeček daného místa, tak je význam určen podle užití předložky. Využívá se zde zejména výrazů *nad + Instr*, *pod + Instr*, *před + Instr*, *za + Instr*, *u + Gen*, *vedle + Gen*, *naproti/proti + Dat* apod. (Grepl, Karlík, 1998, s. 263) Vedlejší věty místní jsou v tomto případě uvozeny vztažnými příslovci, a to například *kam*, *odkud*, *kudy* apod.

1.3.1.2 Místní určení dynamická

Dynamická určení místní odpovídají na otázky jako „kam?“ „odkud?“ a „kudy?“ Jsou vyjadřována místními směrými adverbii, jako například *nahoru*, *dolů*, *ven* apod., dále také místními zájmennými adverbii, adverbiiálními pády předložkovými a větami vztažnými. Určení dynamická můžeme dále dělit na určení direktivní, tedy směrová, a nedirektivní. (MČ3, 1987, s. 82)

Pokud děj direktivního určení na otázku „kam?“ probíhá v rámci daného místa, využívá se adverbiiálního výrazu *do + Gen*, který vždy vyjadřuje lokaci dovnitř (*do Liberce*, *do srdce*). Opět lze v mnoha případech zaměnit formu *do + Gen* za *na + Ak* (*do zahrady // na zahradu*). Tato volba je často podmíněna místním územ (*do Kladna // na Kladno*). Určení na otázku „odkud?“ se vyjadřuje zejména pomocí formy *z + Gen*. (Grepl, Karlík, 1998, s. 264)

K lokalizaci mimo rámeček daného místa na otázku „kam?“ je užíváno forem *nad + Ak*, *pod + Ak*, *před + Ak*, *za + Ak*, *vedle + Ak* apod. Jednotlivé předložky konkretizují základní význam tohoto určení. Pro vyjádření místního určení na otázku „odkud?“, které probíhá mimo rámeček daného místa, je využíváno výrazů *zpod + Gen* a *od + Gen*. (Grepl, Karlík, 1998, s. 265-266)

Nedirektivní určení odpovídá na otázku „kudy?“ a bývá vyjádřeno místními adverbii, místními zájmennými adverbii, adverbiálními pády a vztažnými větami místními. „*Toto místní určení označuje prostor, který je dějem překonáván; proto může lokalizace probíhat pouze v rámci udaného místa.*“ (Grepl, Karlík, 1998, s. 266) Využívá se forem *po + Lok*, *přes + Ak* či bezpředložkového instrumentálu (Prošel *náměstím*.)

1.3.2 Příslopečné určení času

Příslopečné určení času vyjadřuje časové okolnosti děje nebo stavu, a to přímým udáním času, či udáním časového vztahu k jinému ději (*po příchodu* do práce). (Šmilauer, 1966, s. 267) Určení času můžeme dále dělit na určení temporálně orientující a temporálně limitující. (Grepl, Karlík, 1998, s. 267)

1.3.2.1 Časová určení orientující

Časová určení orientující odpovídají na otázku „kdy?“. Jejich primárním výrazovým prostředkem jsou časová adverbia, časová zájmenná adverbia, adverbiální pády prosté a předložkové a vedlejší věty časové. Tento typ vedlejších vět může být nahrazen příslopečnými výrazy, jejichž základem jsou dějová či stavová substantiva nebo substantivum s věcným významem. I v tomto případě lze rozlišovat, zda děj, který určení vyjadřuje, probíhá v rámci, nebo mimo rámec udaného časového úseku. (Grepl, Karlík, 1998, s. 267)

Pokud děj či stav probíhá v rámci udaného časového bodu či úseku, bývá příslopečné určení vyjadřováno časovými adverbii a předložkovými i bezpředložkovými adverbiálními pády. Oproti místnímu určení existuje více ustálených forem, nejčastěji jsou to pády *v + Lok*, *na + Lok*, *při + Lok*, *v + Ak*, *s + Instr*, poté také bezpředložkové *Ak* a *Instr*. Pro vyjádření počátku, středu a konce daného časového úseku lze využít nepůvodní předložku *začátkem + Gen*, *na začátku + Gen*, *na konci + Gen*, *koncem + Gen*, *závěrem + Gen*, *na sklonku + Gen*. Přibližnost v rámci časového úseku se vyjadřuje výrazem s nepůvodní předložkou *okolo + Gen*, původní předložky je pak užito ve formě *k + Dat*. (Grepl, Karlík, 1988, s. 267-268)

V případě, že děj či stav probíhá mimo rámeček daného časového bodu či úseku, rozlišujeme lokalizaci děje před platností časového bodu a po platnosti časového bodu. Pro lokalizaci před platností časového děje využíváme primárně formy *před + Instr* nebo komplexních výrazů s formou *Ak před + Instr* (*Měsíc před začátkem* začnou přijímat přihlášky.) Pokud děj platí po platnosti časového bodu nebo úseku užíváme primárně adverbialní pád ve formě *po + Lok*, dále také *za + Ak*, pokud usilujeme o vyjádření uplynutí daného časového intervalu od určitého časového bodu. Tomuto vyjádření konkuruje výraz *po + Lok*. (Grepl, Karlík, 1998, s. 271)

1.3.2.2 Časové určení limitující

Časové určení limitující vymezuje určitý časový bod či úsek, k němuž se daný děj vztahuje, zároveň také delimituje dobu jeho platnosti. (Grepl, Karlík, 1998, s. 267). Odpovídá na otázky jako *odkdy?* „*dokdy?*“ *jak dlouho?*“ aj.

Časové určení na otázku „*odkdy?*“ označuje časový bod či úsek, který vymezuje začátek platnosti děje či stavu. Opět je vyjádřen zejména časovými adverbii (*odjakživa*, *odnepaměti*), zájmennými časovými adverbii (*odkdy*, *odnynějška*) a adverbialními pády, a to zejména formou *od + Gen*.

Na druhou stranu otázka „*dokdy?*“ vymezuje ten časový bod či úsek, který vymezuje konec platnosti děje. Při vyjádření adverbialním pádem se využívá primárně formy *do + Gen* (*Do konce hodiny* jsme byli potichu.) Jako náhrada věty vedlejší se užívá také formy *do Gen* (*Do té doby, než bude konec představení, musíte setrvat na svém místě. // Do konce představení* musíte setrvat na svém místě.)

Časové určení na otázku „*po jakou dobu?*“ vyjadřuje časový rozsah, po který děj nebo stav trval. Bývá vyjádřeno formou *celý + Ak* nebo *po + celý + Ak* (*Učil se celou noc. // Učil se po celou noc.*) Daný časový rozsah platnosti děje či stavu může být také vyjádřen komplexními adverbialními výrazy. Ty signalizují začátek a konec platnosti. Užívá se formy *mezi + Instr a Instr, od + Gen do + Gen*. (Bauer, Grepl, 1980, s. 149)

Určení odpovídající na otázku „*jak dlouho?*“ udává délku trvání platnosti děje/stavu. Kromě časových adverbii je též vyjadřováno formou *Ak* (*Studuji tu už rok.*)

Časové určení na otázku „za jak dlouho?“ je vyjadřováno formou *v + Lok, přes + Ak*, určení na otázku „na jak dlouho?“ užívá kromě adverbii také adverbiální výraz ve formě *na + Ak*. Stejný význam lze vyjádřit též formou *na dobu + Gen*.

1.3.3 Příslopečné určení způsobu

Příslopečné určení způsobu vyjadřují vnitřní charakteristiku děje či stavu. Podle Grepla s Karlíkem (1998, s. 276) ho můžeme přirovnat k atributu u substantiv, označují ho tedy za tzv. přiadjektivní a příslovesný přívlastek. Způsobová adverbialia zahrnují určení vlastního způsobu, míry, prostředku a zřetele.

1.3.3.1 Příslopečné určení vlastního způsobu

Tento druh příslopečného určení označuje kvalitu děje, stavu či vlastnosti. Odpovídá na otázky „jak?“ a „jakým způsobem?“ Toto určení lze vyjádřit přímo, jeho srovnáním s něčím jiným nebo uvedením jeho následku či výsledku. (Grepl, Karlík, 1998, s. 276)

Základním výrazovým prostředkem pro přímé vyjádření jsou kvalifikační a hodnotící způsobová adverbialia, zájmenná adverbialia. Další možností je vyjádření pomocí multiverbizačního modelu *Adj + způsobem* (Chovat se *nevhodně*. // Chovat se *nevhodným způsobem*.) Příslopečné výrazy užívají formy *s + Instr*. Při použití jiné formy se často jedná o výrazy frazeologické povahy (Žít si *na vysoké noze*.) (Grepl, Karlík, 1998, s. 276)

Vyjádření způsobu srovnáním vyjadřuje podobnost, shodu či odlišnost děje s něčím jiným. Srovnání na základě podobnosti se vyjadřuje adverbiálními výrazy, které mají povětšinou formy *jak(o) + S* (zachoval se *jako profesionál*), *jak(o) + Adj* (stál *jako přikovaný*) nebo *jak(o) + Adv* (Spala *jako včera*). Srovnání bývá často vyjádřeno také víceslovně (Hrabe se v tom *jako bába v koku*.) Tyto adverbiální výrazy můžeme snadno interpretovat na pozadí vedlejších vět srovnávacích, a to na základě vynechání predikátu. (Zachoval se *jako profesionál*. // Zachoval se tak, *jak by se zachoval profesionál*.) „Tento krok je důležitý proto, že umožňuje vyložit pádovou formu substantiv a adjektiv v příslopečném výrazu; ta je totiž dána právě jejich větněčlenskou platností v rekonstruovatelné vedlejší větě srovnávací.“ (Grepl, Karlík, 1998, s. 277)

Dále se srovnání na bázi podobnosti vyjadřuje adverbii tvořenými od relačních adjektiv (Koupila si *lahvově* zelené šaty.), vedlejšími větami srovnávacími a idiomatizovanými přirovnáními, která jsou nevětná.

Srovnání na základě shody se vyjadřuje adverbiálními výrazy ve formě *podle* + *Gen* (Skříň složil *podle návodu.*), *v souhlase s* + *Instr* (Přihlásili jsme se *v souhlase s tvým rozhodnutím.*) a *ve shodě s* + *Instr* (Choval se *ve shodě se svým náboženstvím.*). Při vyjádření pomocí věty vedlejší se užívá vztažného adverbia *jak* ve větě závislé, *tak* ve větě řídicí. (Grepl, Karlík, 1998, s. 278)

Srovnání na základě rozdílnosti se vyjadřuje výrazy s formou *jinak než* + *S*, *jinak než* + *Adv*, *proti* + *Dat* a *v rozporu s* + *Instr*. Dále také vedlejšími větami srovnávacími, které užívají spojky *než*, občas ve spojení s výrazem *jak*, v řídicí větě poté může být užito výrazů *jinak*, jiným způsobem.

Vyjádření způsobu uvedením následku děje nebo jeho výsledku nese význam „takovým způsobem, že potom bylo...“ (Grepl, Karlík, 1998, s. 279). Pro vyjádření lze využít adverbií (Jana se chová *nezodpovědně* = Jana se chová tak, že je to nezodpovědné.), adverbiálních výrazů, které jsou většinou ve formě *do* + *Gen* (Rty se jí zvlnily *do úsměvu.*) nebo vedlejšími větami následkovými, které jsou uvozeny spojkou *že* a výrazy *jak* nebo *takovým způsobem* ve větě řídicí.

1.3.3.2 Přísllovečné určení míry

Přísllovečné určení míry „*označuje kvantitu či intenzitu dějů, vlastností a okolností způsobové povahy.*“ (Grepl, Karlík, 1998, s. 279) Odpovídá na otázky typu „kolik?“, „jak mnoho?“ či „do jaké míry“ apod. Tento typ určení může být opět vyjádřen přímo, srovnáním nebo uvedením výsledku či následku.

Při vyjádření míry (intenzity) přímo využíváme měrových adverbií, a to těch, která svým významem rozlišují velký či malý stupeň. Mezi tato adverbia patří například *málo*, *trochu*, *poskrovnu* apod. Pro velký stupeň lze užít též adverbií nepoměrových (je *strašně rozzlobená*) a zájmena *něco* (*něco* jsem se tam nachodila), a to při expresivním

vyjádřením. Přísllovečné výrazy jsou většinou ve formě *Ak*. Další formy jsou spojeny s různými sémantickými třídami výrazů. (Grepl, Karlík, 1998, s. 280) Vedlejší věty jsou nejčastěji uvozeny nesklonným výrazem *co* či *seč*.

Vyjádření míry srovnáním popisuje, čemu se děj/stav podobá nebo s čím se shoduje. Vyjadřuje se nejčastěji adverbialními výrazy ve formě *jak(o) + S*, dále adverbii, která byla utvořena od relačních adjektiv (Koupal se v *křišťálově* čistém jezeře.) a vedlejšími větami srovnávacími. Ty bývají uvozeny spojkami *jako by*, *jako kdyby* apod. V řídicí větě se poté vyskytují odkazovací příslovce typu *tak*, *tolik* apod. Vyjádřit lze v některých případech i idiomatizovaným přirovnáním. Tato přirovnání mohou být větná (Lže, *jako když tiskne*) i nevětná (Je mazaná *jako liška*.)

Určení míry na základě shody se vyjadřuje vedlejšími větami srovnávacími. Věty uvozené obsahují vztažné příslovce *jak* a ve větě hlavní poté bývá zpravidla *tak*. Další možností je poté užití výrazů *kolik* nebo *co* ve větě uvozené a výraz *tolik* ve větě řídicí. Při vyjádření úměrnosti užíváme výrazy *čím* ve větě vedlejší a komparativu adjektiva či adverbia ve větě vedlejší, ve větě pak zpravidla bývá výraz *tím*. (Čím je starší, *tím je chytřejší*.)

Určení míry uvedením výsledku či následku vyjadřujeme význam „do takové míry, že potom bylo/nastalo...“ (Grepl, Karlík, 1998, s. 281) Toto vyjádření bývá v mluvnících také označováno jako určení účinku viz Šmilauer (1966, s. 293). K vyjádření tohoto určení se využívá kromě adverbii (*úzkostlivě*, *nepředstavitelně*) také adverbialních výrazů, primárně formu (*až*) *do* + *Gen* (Opil se *do němoty*), (*až*) *k* + *Dat* (Změnila se *k nepoznání*), *na* + *Ak* (Nesnášela ho *na smrt*.) (Grepl, Karlík, 1998, s. 281) Vyjádření je též možné pomocí frazeologizovaných účinkových určení (Prodávalo se to *jedna báseň*). Účinek lze také vyjádřit pomocí infinitivu, často také s partikulí *jen* (Tvář měl zrudlou, *jen mu z ní vystříknout krev*). (Grepl, Karlík, 1998, s. 281) Při vyjádření větou vedlejší účinkovou rozlišujeme, jaký význam nesou výrazy typu *tak*, *takový*, *tolik* apod., které bývají obsaženy ve větě řídicí. Tyto výrazy mohou mít význam velké až nadbytečné míry, v tom případě se užívá spojky *že* (Zpoždění vlaku bylo tak veliké, *že nestihla schůzku*.) Užití výrazu *až*, a to jako částice se spojkou *že* ve větě vedlejší či jako samostatné spojky, zdůrazňujeme hranici, které bylo v důsledku dané míry dosaženo. (Vyskočil tak rychle, *až se lekla*.) V případě, že dané výrazy označují dostatečnou míru

je základní spojkou opět *že*. Při využití spojky *aby* signalizujeme, že realizace obsahu věty vedlejší je žádoucí. (Šla tak rychle, *aby schůzku stihla*.) Význam nedostatečné míry je opět signalizován danými výrazy primárně se spojkou *že*. „*Klade se v ní kondicionál a klad a zápor je v ní ve srovnání se skutečnou platností zaměněn*.“ (Grepl, Karlík, 1998, s. 282) (Nebyla natolik naučena, *že by tu zkoušku zvládla*.)

1.3.3.3 Příslopečné určení prostředku

Tento typ určení označuje nástroje či předměty, díky nimž bylo dosaženo uskutečnění děje/stavu. Nejčastěji bývá vyjádřeno nástrojovým instrumentálem, vedle toho bývá také často využito adverbialních výrazů s nepůvodní předložkou⁴. Další možností je vyjádření vedlejší větou prostředkovou a také adverbii utvořenými od desubstantivních adjektiv. Podle významu můžeme příslopečné určení prostředku dělit na určení nástroje, látky, prostředku transportu, prostředku v užším slova smyslu a určení měřítka.

V případě příslopečného určení nástroje se jedná o nástroj hmotné povahy. Šmilauer (1966, s. 300) poukazuje na to, že označení „pomůcka“ je pro tento druh určení přesnější, protože označení „nástroj“ se zdá být příliš úzký. Tento typ určení bývá primárně vyjádřen formou *Instr* (Uřízla to *nožem*). Předložkového pádu ve formě *na* + *Lok* se užívá v případě, že je nástroj upevněn (Napsala to *na psacím stroji*.) Další možností je užití nevlastních předložek v situacích, kdy by byl prostý instrumentál nezřetelný. Jedná se o předložky *pomocí* nebo *prostřednictvím*. (Šmilauer, 1966, s. 302)

V případě určení látky/materiálu označujeme ty materiály, díky nimž bylo dosaženo realizace děje. Podobně jako v případě určení nástroje je nejfrekventovanější formou vyjádření *Instr* (Vybarvila obrázek *voskovkami*.) Podobně je to i s určením prostředku transportu, jímž označujeme předměty či bytosti, díky nimž se lze přemísťovat. Nejčastěji bývá vyjadřováno formou *Instr* (Do školy jezdí *autobusem*.) Šmilauer tento druh určení řadí mezi zvláštní druhy příslopečného určení, jelikož pro něj má zvláštní povahu a je těžké ho zařadit mezi základní druhy. (Šmilauer, 1966, s. 329)

4 Tohoto způsobu vyjádření bývá hojně užito zejména v publicistickém a odborném stylu.

Určení prostředku v užším smyslu „*označuje různé děje a stavy, pomocí nichž nastává realizace děje.*“ (Grepl, Karlík, 1998, s. 284) Tento typ určení je realizován nejčastěji vedlejší větou prostředkovou. Ve větě řídicí bývá odkazovací výraz *tím*, věta závislá bývá poté uvozena spojkou *že*. (Ten problém lze vyřešit tím, *že si vše vysvětlíme.*) Větu prostředkovou lze nahradit výrazem ve formě *Instr.* Grepl s Karlíkem (1998, s. 284) vysvětlují: „*Adverbiální výrazy s formou Instr jsou výsledkem náhrady prostředkové věty, a to buď výsledkem nominalizace jejího přísudkového výrazu dějovým/stavovým substantivem, nebo výsledkem substituce věty substantivem s věcným významem.*“

Určení měřítka pak „*označuje to, podle čeho co poznáváme, rozeznáváme, měříme, jmenujeme, hodnotíme, čím řídíme.*“ (Šmilauer, 1966, s. 302) Nejčastěji je vyjadřováno formou *podle + Gen* (Podle sebe soudím tebe.) Dále může být též vyjádřeno vedlejší větou s odkazovacím výrazem *podle* ve větě řídicí a spojkou *že* ve větě závislé.

1.3.3.4 Přísllovečné určení původu

Přísllovečné určení původu označuje to, co bylo využito ke vzniku něčeho jiného, tedy například látku, materiál apod. Nejčastěji je vyjadřováno formou *z + Gen* (Postavil chatu *ze dřeva.*) Pokud se jedná o vyjádření původního vlastníka, užívá se adverbiálního výrazu *od + Gen* (Dostala nový svetr *od sestry.*) Forma *po + Lok* je využívána v případech, že označujeme původ něčeho zděděného (Zdědil svůj temperament *po matce.*)

1.3.3.5 Přísllovečné určení původce

Toto určení bývá v některých příručkách řazeno mezi určení zvláštního typu. Šmilauer uvádí, že „*u opsaného trpného slovesa (i u trpného přičestí a adjektiva z něho vzniklého) se vyjadřuje původce děje (který byl u činného slovesa podmětem) přísllovečným určením.*“ (Šmilauer, 1966, s. 333) Rozlišujeme původce děje personálního a nepersonálního.

Personální původce (agent) bývá nejčastěji vyjadřován formou *Instr.* V hovorovém jazyce mu může konkurovat forma *od + Gen*. Tato forma je též využívána, pokud je původcem živočich. (Grepl, Karlík, 1998, s. 285)

Nepersonálního původce (kauzátora) chápeme jako bezděčného původce děje. Opět se zde užívá nejčastěji formy *Instr*, té v tomto případě konkuruje forma *o* + *Ak*, pokud je původce nějaký nástroj či předmět. (Grepl, Karlík, 1998, s. 286)

1.3.3.6 Určení zřetele

„Přísloušné určení zřetele vyslovuje, se zřením k čemu, vzhledem k čemu platí výraz řídicí, čeho se týká, čím je omezen.“ (Šmilauer, 1966, s. 303) Někdy bývá vyčleněno mimo rámec příslovečných určení způsobových. Určení zřetele můžeme dále dělit na určení vymežovací, srovnávací a autorizující.

Určení zřetelově vymežovací vymezuje oblast, ke které se děj/stav vztahuje. Vyjadřuje se zejména adverbii vytvořenými od desubstantivních adjektiv (Snažila se jí *materiálně* vypomocet.) (Grepl, Karlík, 1998, s. 286) Další možností je vyjádření pomocí adverbiálních výrazů⁵, které mají nejčastěji formu *Instr* (*Silou* se jim nerovnáme.), *v* + *Lok* (*V angličtině* nemá konkurence.), *na* + *Ak* (*Na dotek* se jedná o příjemný materiál.), *pro* + *Ak* (*Pro studenty* je ta nabídka výhodná.), *Nom* // *jako Nom* (*Jako studentka* je jedna z nejlepších. // *Studentka* je ona jedna z nejlepších.) Vedlejší věty zřetelové mají ustálenou konstrukci, užívá se výrazů *co se týče*, *co se týká* apod. + *Gen* nebo *pokud jde o*, *pokud běží o* + *Ak*.

Určení zřetelová srovnávací vymežují to, co slouží jako východisko pro srovnání děje/stavu. Bývá vyjadřováno srovnávacími obraty, které se skládají z výrazu *jak(o)* ve větách s pozitivem (*Setra* je stejně úspěšná *jako matka*.) nebo *než*, *jak* ve větách s komparativem (*Cítím se lépe, než jsem očekávala*.) Dále může být vyjádřeno také adverbiálním výrazem ve formě *z* + *Gen* nebo *mezi* + *Instr* ve větách se superlativem.

Určení autorizující označují někoho, kdo hodnotí, tvrdí apod. Můžeme je chápat jako vyjádření určité zodpovědnosti za obsah výpovědi, a to jak za distancování od obsahu, tak i přihlášení k odpovědnosti k obsahu. (Grepl, Karlík, 1998, s. 289) Můžeme tedy rozlišovat původce hodnocení, který se vyjadřuje formou *pro* + *Ak*, a původce tvrzení, který užívá formy *podle* + *Gen*. (Grepl, Karlík, 1998, s. 289)

5 K vyjádření pomocí nepůvodní předložky dochází nejčastěji v publicistice a odborném stylu, nepůvodní předložka vůči se považuje za stylově příznakovou.

1.3.3.7 Příslopečné určení průvodních okolností

Tento způsob určení vyjadřuje okolnosti, za kterých daný děj/stav probíhá. Jelikož se v těchto okolnostech nachází podmět, případně předmět, má toto určení blízko k doplňku. Mluvnice češtiny 3 proto mezi příslopečné určení tohoto typu řadí i doplňky určující. (MČ3, 1987, s. 168) Na podobnost s doplňkem upozorňuje i Bauer s Greplem ve Skladbě spisovné češtiny (1980, s. 150) Na druhou stranu Novočeská skladba (1966) ani Skladba češtiny (1988) tento druh příslopečného určení nevyčleňuje. Příslopečné určení průvodních okolností je nejčastěji vyjádřeno adverbiálními výrazy předložkovými (Dítě odešlo *bez bot*). (Bauer, Grepl, 1980, s. 150)

1.3.4 Příslopečné určení příčiny

Příslopečná určení příčiny v širokém smyslu podle Grepla s Karlíkem (1998, s. 291) „označují situace, které jsou v široce pojímaném kauzálním vztahu⁶ k jiným situacím.“ Vzhledem k tomuto tvrzení můžeme říci, že tato určení mají zásadně podobu vedlejší věty, a také to, že neexistují příčinná adverbia. Vyjádříme-li tedy příslopečné určení příčiny příslopečným výrazem nevětným, jedná se o sekundární možnost vyjádření. Příslopečné určení příčiny můžeme dále dělit na určení vlastní příčiny, účelu, podmínky a přípustky.

1.3.4.1 Příslopečné určení vlastní příčiny

Tento typ příslopečného určení odpovídá na otázky jako „proč?“, „z jaké příčiny?“, „z jakého důvodu?“ apod. V některých příručkách bývá označeno jako určení důvodu. Označuje to, co děj/stav způsobilo. Jak již bylo zmíněno, vyjadřuje se primárně vedlejší větou příčinnou se základní spojkou *protože*. Dalším způsobem vyjádření je užití adverbiálního výrazu⁷. V tomto případě existuje velké množství forem těchto výrazů, mezi nejčastější patří například *pro + Ak*, *z + Gen*, *za + Ak*. (Grepl, Karlík, 1998,

6 Kauzální vztah definuje Grepl s Karlíkem (1998, S. 291) jako „kategorii lidského myšlení, reflektující poznání, zkušenost nebo víru, že jeden jev (p) je obvykle doprovázen jiným jevem (q).“ Potom tedy p vyvolá jen q a člověk může díky svým zkušenostem interpretovat vztahy mezi ději.

7 Nepůvodních předložek bývá často užíváno v publicistickém a odborném stylu. (*Následkem krachu na burze došlo k finanční krizi.*)

s. 304) Vyjádření prostým pádem instrumentálu se využívá nejčastěji u abstraktních substantiv, Kopečný (1962, s. 244) uvádí, že je zde „*plynulý přechod k určení prostředku, popř. k určení činného původce.*“

1.3.4.2 Přísllovečné určení přípustky

„*Přísllovečné určení přípustky zjišťuje, že obvyklé příčinné spojení v daném případě neplatí, že fakt odporuje zkušenostem.*“ (Šmilauer, 1966, s. 324) Jedná se tedy o příčinu neúčinnou. Toto určení odpovídá na otázky typu „i přes co?“ „navzdory čemu?“ apod. Bývá primárně vyjádřeno vedlejší větou. Základními spojkami těchto vět bývají *ač, přestože, ačkoliv* apod. (Grepl, Karlík, 1998, s. 305) Nevětných vyjádření je velké množství, nejčastěji ve formě *přes + Ak, při + Lok, proti + Dat*. Frekventované jsou i nepůvodní předložky⁸ jako například *navzdory + Dat, v rozporu s + Instr.* (Grepl, Karlík, 1998, s. 307)

1.3.4.3 Přísllovečné určení účelu

Přísllovečné určení účelu označuje zamýšlený cíl děje/stavu, tj. co z něj má plynout. Není však řečeno, zda bylo cíle dosaženo. Odpovídá na otázky „proč?“, „za jakým účelem?“. Primárně je vyjadřováno vedlejší větou účelovou. Základní spojka *aby* často vytváří spojovací prostředky s odkazovacím výrazem, který je užit ve větě řídicí. Mezi tyto odkazovací výrazy patří například *k tomu, s tím, z toho důvodu, v zájmu toho* apod. Pro vyjádření lze užit také adverbálních výrazů, mezi nejčastější formy patří *pro + Ak, na + Ak, k + Dat* a další. Publicistika a odborné texty často užívají nepůvodních předložek, a to například *za účelem + Gen, v zájmu + Gen* aj. (Grepl, Karlík, 1998, s. 308–309)

1.3.4.4 Přísllovečné určení podmínky

Přísllovečné určení podmínky označuje ty okolnosti, na kterých je závislé splnění děje. (Bauer, Grepl 1980, s. 153) „*Přísllovečné určení podmínky zjišťuje jen příčinnou souvislost dvou jevů (nastane-li nebo kdyby byl nastal jeden, nastane nebo by nastal*

8 Zejména v publicistických a odborných textech.

druhý), *netvrdí však nic o jejich skutečnosti*.“ (Šmilauer, 1966, s. 320) Tento typ určení tedy odpovídá na otázky jako „za jaké podmínky?“ „v jakém případě?“ apod. Můžeme rozlišovat podmínku reálnou a nereálnou. V případě podmínky reálné bývá užito indikativu, u podmínky nereálné kondicionálu. (*Pokud bude pršet, nepůjdeme. // Kdyby pršelo, nešli bychom.*) Primárně je toto určení vyjadřováno vedlejší větou podmínkovou se spojkami *jestliže*, *kdyby*, *pokud* apod. Nevětná vyjádření užívají adverbialních výrazů předložkových, například ve formě *za + Gen*, *bez + Gen*, a často také nepůvodních předložek, například *za předpokladu*, *v případě*, *pod podmínkou* apod.

2 VÝUKA SYNTAXE NA ZÁKLADNÍ ŠKOLE

Jednou ze základních schopností, které si žák základní školy během studia českého jazyka osvojuje, je schopnost správně a funkčně komunikovat. Právě na to se zaměřuje vyučování syntaxe (skladby).

Syntax můžeme definovat jako jazykovědnou disciplínu, která popisuje vztahy mezi slovy ve větě, stavbu věty a souvětí, případně vyšších mluvnických celků.

Zouharová (2005, s. 5) upozorňuje na důležitost vyučování syntaxe českého jazyka na základní škole: „*Skladba má ve výuce důležitou funkci. Je založena na abstraktním myšlení, a proto výuka skladby nepřímou přispívá k rozvoji tohoto typu myšlení.*“

Hauser (2019, s. 110) na schopnost abstraktního myšlení upozorňuje s tím, že se žák následně učí porozumět i pojmům jako důvod, účel, důsledek aj.

V podobném duchu se vyjadřuje i Čechová se Styblíkem: „*Především však se už delší dobu usiluje o to, aby skladba co nejvíce pomáhala rozvoji vyjadřovacích schopností žáků, aby žáci poznané skladební prostředky dovedli vhodně využívat ve své jazykové praxi, aby na základě poznání větné skladby zdokonalili své schopnosti tvořit smysluplné a správně konstruované věty a popř. celé texty.*“ (Čechová, Styblík, 1998, s. 140)

Se skladbou se setkávají žáci již na prvním stupni, stěžejní je však její výuka na stupni druhém. Právě na druhém stupni žáci rozvíjí již získané znalosti o větě, větných členech a učí se různým způsobům jejich vyjádření. (Čechová, Styblík, 1998, s. 139) Důraz je kladen jak na poznávání syntaktických jevů, tak i na jejich aplikaci v různých typech konstrukcí.

2.1 Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělání

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělání je jedním z kurikulárních dokumentů, které definují české školství. Na základě těchto dokumentů jsou posléze zpracovány také školní vzdělávací programy, jež si školy tvoří samy.

Rámcový vzdělávací program pro základní školy definuje vzdělávací obsah a konkrétní cíle, kterých má být dosaženo.

Vzdělávací složka Jazyková výchova, která je součástí vzdělávacího oboru Český jazyk a literatura, definuje také základní učivo skladby (RVP ZV, 2021, s. 24):

- *výpověď a věta*
- *stavba věty*
- *pořádek slov ve větě*
- *rozvíjející větné členy*
- *souvětí*
- *přímá a nepřímá řeč*
- *stavba textu.*

V rámci syntaxe uvádí očekávané výstupy žáků 2. stupně, a to: „*rozlišuje významové vztahy gramatických jednotek ve větě a v souvětí, v písemném projevu zvládá pravopis lexikální, slovtvorný, morfologický i syntaktický ve větě jednoduché i souvětí.*“ (RVP, 2021, s. 23)

Rámcový vzdělávací program se k příslovečnému určení explicitně nevyjadřuje.

2.2 Cíle výuky syntaxe

Jak již bylo zmíněno, základním cílem výuky českého jazyka na základní škole je získání schopnosti správné a funkční komunikace. To se promítá do cílů výuky syntaxe, které definuje Čechová se Styblíkem: „*Cílem vyučování skladbě je, aby žák poznal stavbu české věty (pochopil jejich strukturu, osvojil si větná schémata/vzorce/ a syntagmatická pravidla) i zákonitosti výstavby textu a naučil se vědomě užívat syntaktické poznatky v komunikační praxi při generování výpovědí i jejich rektifikaci.*“ (Čechová, Styblík, 1998, s. 137)

Hauser (2019, s. 110) se vyjadřuje obdobně, uvádí, že kromě stavby vět a souvětí by žáci tyto poznatky měli dokázat aplikovat na své vlastní tvorbě projevů a zároveň porozumět smyslu projevům ostatních.

2.3 Přístupy k výuce syntaxe

Výuka skladby prošla během let značnou proměnou. V současné době můžeme rozlišit dva hlavní přístupy ve výuce syntaxe, a to klasickou (tradiční) syntax a valenční syntax. Oba přístupy se v dnešní době prolínají, a to jak v přímé výuce, tak i ve výukových materiálech. „*Oba postupy chápeme jako komplementární procesy, jež se navzájem nevylučují, ale doplňují.*“ (Čechová, Styblík, 1998, s. 157)

2.3.1 Klasická syntax

Klasická syntax, označována také jako tradiční, vychází od formy k významu. Dlouhou dobu byl kladen důraz hlavně na znalost termínů a jejich aplikace, tj. provést analýzu věty, případně souvětí, správně určit všechny její části a správně je pojmenovat. Čechová se Styblíkem (1998, s. 93) vysvětlují, že důraz na formální stránku oproti té jazykové byl kladen zejména proto, že panovalo přesvědčení, že právě formální stránka je žákům bližší. V praxi to znamená, že žáci pracují se skladebními dvojicemi a rozlišují, který člen je závislý a který řídící. Štěpáník ve své publikaci Výuka češtiny mezi tradicí a inovací (2020) upozorňuje, že s tímto tradičním přístupem se velmi často setkáváme i v dnešních hodinách českého jazyka. Shrnuje své pozorování vyučovacích hodin českého jazyka tím, že poukazuje „*na přesycenost výuky lingvistickými termíny a evokaci pamětně osvojených poznatků.*“ (Štěpáník, 2020, s. 41)

2.3.2 Valenční syntax

V 80. letech se začíná polemizovat o uplatnění sémantického hlediska ve výuce syntaxe. S tím souvisí zavedení syntaxe valenční. Valenční syntax podle Zouharové (2005, s. 6) „*přístupuje k větě jako k prvku, který se vytváří, a tomuto procesu učí také žáka.*“ Valenci můžeme definovat jako schopnost slovesa na sebe vázat další jazykové elementy, kterým zároveň předepisuje i jejich formu. V tomto případě tedy žáci

nehledají skladební dvojice, ale zaměřují se na proces tvorby samotné věty. Zouharová (2005, s. 32) hodnotí sémantizaci ve výuce jako prospěšnou, upozorňuje však na fakt, že neexistuje důkladně zpracovaná metodika výuky tohoto přístupu. S tím souhlasí i Hauser (2019, s. 135), který upozorňuje na terminologické problémy spojené se zavedením valenční syntaxe do českých škol.

2.4 Učebnice

Učebnici chápeme jako didaktickou pomůcku. Existuje nespočet definic učebnice, Průcha (1998, s. 13) však upozorňuje na komplexnost učebnic a vysvětluje, že je na učebnici třeba nahlížet jako na edukační konstrukt, „*tj. jako výtvor zkonstruovaný pro specifické účely edukace.*“ (Průcha, 1998, s. 13)

Průcha (1988) učebnici chápe jako prvek kurikulárního projektu (tj. vzdělávacího programu), soubor didaktických prostředků a jako druh školních didaktických textů.

Vzdělávací programy počítají s tím, že učebnice existují a žáci je budou k výuce využívat. Učebnice tedy svým obsahem z velké části reflektují kurikulární dokumenty. (Průcha, 1998, s. 14)

Učebnice jsou podobně jako například demonstrační nástroje, elektronické opory pro vzdělávání, obrazové pomůcky apod. součástí didaktických prostředků, které pomáhají k realizaci vzdělávacího procesu a dosahování vytyčených vzdělávacích cílů. (Průcha, 1998, s. 15) V posledních letech jsou velmi populární také elektronické učebnice. Průcha (1998, s. 16) ale zdůrazňuje, že klasické tištěné učebnice mají oproti elektronickým učebnicím několik nenahraditelných výhod, a to zejména jejich dostupnost a přenosnost. Jako další výhodu můžeme uvést nižší cenu klasických tištěných učebnic.

Dále učebnice slouží jako druh školních didaktických textů. Takové texty jsou speciálně upraveny pro účely výuky. Tyto texty neobsahují jen klasické výkladové učebnice, ale také například čítanky, pracovní sešity, sborníky aj. (Průcha, 1998, s. 16-17)

Učebnice žákům slouží jak k upevnění učiva, které bylo vyloženo učitelem, tak zároveň také k jeho procvičení a k prohloubení znalostí. Pro učitele mohou učebnice sloužit jako pramen pro plánování výuky a pro přímou prezentaci učiva ve výuce. (Průcha, 1998, s. 19)

PRAKTICKÁ ČÁST

Praktická část se zaměřuje na analýzu řady učebnic českého jazyka nakladatelství Nová škola. Zaměřuje se na výklad skladby a zejména pak příslovečného určení. Všímá si teoretického vymezení, způsobu procvičení a také se zaměřuje na problematiku rozlišení příslovečného určení od předmětu.

Praktická část dále obsahuje informace o náslechu hodiny českého jazyka a způsobu prezentace příslovečného určení v přímé výuce.

3 UČEBNICE

3.1 Obecné informace

Řadu učebnic Český jazyk pro základní školy nebo odpovídající ročník víceletého gymnázia vydalo nakladatelství NOVÁ ŠKOLA, s. r. o. Učebnice byly schváleny MŠMT v červenci 2015 jako součást seznamu učebnic pro základní školy, a to s dobou platnosti šesti let.

Autorky jednotlivých učebnic pro 2. stupeň se liší. Učebnice pro 6. ročník zpracovaly Mgr. Eva Miksová a Mgr. Jitka Hájková, 7. ročník napsaly PhDr. Jaromíra Kvačková, Mgr. Lucie Jindrová, Mgr. Antonie Laicmanová, Mgr. Lidmila Mrázková a Mgr. Zdeňka Sekotová. 8. ročník poté PhDr. Jaromíra Kvačková, Mgr. Lenka Bičková, Mgr. Lucie Jindrová, Mgr. Lidmila Mrázková, poslední díl sestavily PhDr. Jaromíra Kvačková, Mgr. Lenka Bičková, Ph.D. a Mgr. Lidmila Mrázková.

Všechny učebnice mají podobnou strukturu, které se jednotlivé kapitoly budou věnovat. Učebnice kladou důraz na cyklické opakování probrané látky pomocí jazykových rozborů a závěrečných testů, na které je upozorňováno pomocí symbolu sovy. Učebnice používají i další symboly, které upozorňují například na práci s internetem, skupinovou práci či práci s textem. Ve všech dílech této řady jsou tyto symboly stejné a objevují se vždy na okraji stran.

Dále učebnice obsahují mezipředmětové vazby do dalších předmětů, na které je vždy upozorněno. Důležitým prvkem učebnic jsou také překlady vybraných slov do němčiny a angličtiny, které žáci najdou na spodním okraji téměř každé strany.

3.1.1 6. ročník

Struktura učebnice

Učebnice pro 6. ročník je rozdělena do několika bloků. Úvod obsahuje výklad o českém jazyce, který obsahuje obecné informace o jazykovědě, rozvrstvení národního jazyka, jeho útvarech a také uvádí základní jazykovědné příručky, které žáci během studia využijí. Následující kapitola se zabývá zvukovou stránkou jazyka, kde se z velké části

opakuje učivo předešlých ročníků, tj. samohlásky, souhlásky a dvojhásky. Dále žáci získají nové informace o správné výslovnosti, slovním přízvuku a větné melodii. Další bloky se věnují slovtvorbě a slovtvornému rozboru. Učebnice pro 6. ročník dává nejvíce prostoru tvarosloví. Učebnice staví na základech, které by žáci měli mít z 1. stupně, a v několika kapitolách se zabývá podstatnými jmény, přídavnými jmény, zájmeny, číslovkami a slovesy. Dalším blokem je skladba, které se věnuje následná podkapitola. Poslední blok učebnice je určen slohu a komunikaci, zejména se zaměřuje na práci s informacemi a čtyřem slohovým útvarům – vypravování, popisu, dopisu a zprávě.

Skladba

Učebnice pro učivo skladby 6. ročníku (Miksová, Hájková, 2017, s. 142) uvádí tyto očekávané výstupy:

- *určuje druhy větných členů kromě doplňku*
- *vyhledává ve větě podmět a určí slovní druh, kterým je vyjádřen*
- *vyhledává ve větě přísudek a určí slovní druh, kterým je vyjádřen*
- *určuje základní typy přívlastku a příslovečného určení*
- *řeší jednoduché větné rozbor*
- *jednoduše vysvětlí významové vztahy ve větě*
- *využívá znalost ze skladby v jazykové normě*
- *zvládá základní příklady syntaktického rozboru*

Výklad skladby začíná uvedením základní skladební dvojice. V případě podmětu a přísudku se jedná jen o opakování již nabytých znalostí. Po uvedení základních definic se učebnice zaměřuje na druhy přísudku a podmětu, zároveň také upozorňuje na možnosti jejich vyjádření. Druhá část bloku skladby je již věnována rozvíjejícím větným členům. V učebnici pro 6. ročník se objevují pouze tři rozvíjející větné členy, a to přívlastek, předmět a příslovečné určení.

Příslovečné určení

Příslovečné určení je zmíněno jako třetí rozvíjející větný člen po přívlastku a předmětu. Učebnice ho definuje jako „*rozvíjející větný člen, který blíže určuje okolnosti dějů.*“ (Miksová, Hájková, 2017, s. 110) Dále uvádí, že příslovečné určení nejčastěji závisí na slovese. I přes to, že učebnice uvádí, že tato závislost je nejčastější, neuvádí další možnosti závislosti. Jako základní otázky, kterými se žáci na příslovečné určení ptají, jsou uvedeny otázky „kde?“, „kdy?“, „jak?“, „odkud?“, „odkdy?“, „proč?“. V závislosti na těchto otázkách poté autorky učebnic uvádí pouze tři druhy příslovečného určení, a to příslovečné určení místa, času a způsobu. Uvádí také jednotlivé zkratky zápisu (Pum, Puč, Puz). Učebnice v úvodním výkladu však neuvádí, čím může být příslovečné určení vyjádřeno, ani co jednotlivé druhy vyjadřují.

Přímo pod definicí příslovečného určení se nachází tři grafická znázornění vět jednoduchých. V jednom případě se jedná o větu jednoduchou s předmětem, ve dvou se jedná o věty jednoduché s příslovečným určením. K těmto grafickým znázorněním však žák nedostane žádný další výklad, je pouze uvedeno, že mají jednotlivé příklady srovnat. Učebnice pravděpodobně počítají s tím, že učitel rozdíl mezi příslovečným určením a předmětem vysvětlí. Pod úvodem se nachází devatenáct cvičení, která mají za úkol žákům příslovečné určení přiblížit. Počet cvičení se zdá k procvičení dostačující, nesetkáme se však s delším souvislým textem. Úvodní cvičení vedou žáky k osvojení otázek, kterými se na příslovečné určení ptáme. Další cvičení se zaměřují na to, aby žák dokázal doplnit správná příslovečná určení do vět, případně příslovečná určení ve větách najít. Následně už je po žácích požadováno, aby věty graficky znázornili. Důraz učebnice klade na příslovečné určení způsobu. Uvádí, že tento druh příslovečného určení lze vyjádřit i přirovnáním. Vzhledem k tomu, že v úvodu nebylo uvedeno, čím může být příslovečné určení vyjádřeno, může být informace pro žáky matoucí. Další cvičení je zaměřeno na opravu popletených přirovnání. Žáci mají za úkol uvést, jaký slovní druh rozvíjí a vyhledat příslovečné určení způsobu. Uvedená přirovnání rozvíjí kromě sloves také přídavná jména. Na to, že příslovečné určení může rozvíjet přídavná jména však žáci nebyli v úvodu upozorněni. Dalším druhem cvičení je rozlišování příslovečného určení a předměty ve větách. Učebnice uvádí, že žáci mají u předmětu určit pád, u příslovečného určení druh. Toto cvičení může žákům blíže přiblížit problematiku rozlišení příslovečného určení od předmětu, přesto by ale bylo

vhodné se na tuto problematiku podrobněji zaměřit. Žáci mají dále za úkol rozvíjet uvedená slovesa a přídavná jména různými druhy příslovečného určení, a to včetně přirovnání. Toto cvičení může být opět pro některé žáky matoucí, protože v úvodu problematiky příslovečného určení byli seznámeni pouze s tím, že příslovečné určení nejčastěji rozvíjí sloveso. Závěrečná cvičení jsou poté zaměřena na grafický rozbor vět a jazykový rozbor. Blok příslovečného určení je zakončen shrnutím: „*Příslovečné určení je rozvíjející větný člen, který rozvíjí sloveso, přídavné jméno nebo příslovce. Blíže určuje různé okolnosti dějů. Rozlišujeme příslovečné určení místa, času, způsobu.*“ (Miksová, Hájková, 2017, s. 112) V této závěrečné formulaci se již autorky učebnice zmiňují o možnosti rozvíjení přídavného jména a příslovce. Je otázkou, zda by nebylo vhodnější žáky s touto možností rozvíjení seznámit hned v úvodním výkladu. Výklad příslovečného určení zakončuje test, který se skládá z osmi otázek. V těchto otázkách se objevují jak teoretické, tak praktické otázky. Otázky se nejčastěji zaměřují na určení správného druhu příslovečného určení, případně na správný zápis věty vzhledem k pravopisu.

Celkově se učebnice zabývá problematikou příslovečného určení na čtyřech stranách. Tyto strany obsahují dohromady celkem pět ilustrací. Vzhledem k povaze příslovečného určení by bylo vhodnější zařadit ilustrací více. Žákům ilustrace pomohou si daný děj vizualizovat, mohou přispět k lepšímu zapamatování a také mohou v žácích budit větší zájem o probíranou látku. Důležité informace jsou vytučněné, definice se objevují v barevných rámečcích.

Učebnice obsahuje také závěrečný test. V tomto testu se ze čtyřiceti dvou otázek objevují pouze dvě na problematiku příslovečného určení.

3.1.2 7. ročník

Struktura učebnice

Učebnice pro 7. ročník je dělena obdobně jako ta předešlá. Úvodní strany obsahují opakování učiva 6. ročníku v podobě testu. Žádná z otázek však není určena příslovečnému určení. Následné bloky se poté věnují tvarosloví, pravopisu, slovní

zásobě, skladbě a slohu. Blok tvarosloví se zabývá z velké části ohebnými slovními druhy, těmi neohebnými už méně. Nejsou zde žádné přesahy do skladby, u přídavných jmen, sloves ani příslovci není uvedeno, že mohou být rozvíjeny příslovečným určením.

Skladba

Blok skladby je v učebnici pro 7. ročník nejrozsáhlejší. Výklad začíná větami dvojčlennými, jednočlennými a větnými ekvivalenty. Učivo přísudku a podmětu se z velké části skládá z opakování z 6. ročníku, přidáno je vyjádření pomocí věty vedlejší. Na části přísudku a podmětu navazuje kapitola o shodě přísudku s podmětem. Největší část bloku skladby je věnována rozvíjejícím větným členům. Učivo opět spíše opakuje vědomosti nabyté v 6. ročníku, učebnice pro 7. ročník však obsahuje informace o vedlejších větách a také poprvé zmiňuje doplněk jakožto větný člen.

Příslovečné určení

Příslovečné určení se zdá být hlavní náplní výuky skladby v učebnici pro 7. ročník. V úvodu kapitoly nalezneme, podobně jako v učebnici pro 6. ročník, krátkou definici. Učebnice uvádí, že příslovečné určení může být závislé na slovese, přídavném jméně nebo příslovci. Oproti předešlé učebnici je hned v úvodu uveden způsob vyjádření. Učebnice uvádí, že příslovečné určení může být vyjádřeno příslovcem, podstatným jménem, kde se upozorňuje na pád prostý a předložkový, a dále také infinitivem. Učebnice se zde nezmiňuje o vyjádření větou vedlejší.

Další částí výkladu jsou druhy příslovečného určení. Učebnice pro 7. ročník uvádí osm druhů příslovečného určení, a to příslovečné určení místa, času, způsobu, míry, příčiny, účelu, podmínky a přípustky. Oproti předešlému ročníku se tedy žáci setkávají s pěti dalšími druhy příslovečného určení. Výčet druhů je zpracován v přehledné tabulce. Tabulka obsahuje také otázky, kterými se na dané příslovečné určení ptáme, a také příklady. V těchto příkladech se však pro vyjádření příslovečného určení užívá pouze příslovce či podstatného jména v pádu předložkovém. Bylo by vhodné v těchto v příkladech uvést všechny způsoby vyjádření, které byly uvedeny v úvodním výkladu.

Jednotlivé druhy příslovečného určení jsou dále blíže představeny. Každá podkapitola sdružuje několik druhů příslovečného určení. Jako první je procvičeno příslovečné určení místa a času. Jelikož byly tyto druhy podrobně představeny a procvičeny již v předchozím ročníku, dostala tato určení nejméně prostoru. Oba druhy jsou stručně

definovány jako bližší časové či místní údaje a jsou opět uvedeny otázky, kterými se na ně ptáme. Na procvičení těchto druhů příslovečného určení se v učebnici nachází pouze dvě cvičení, a to rozlišení těchto druhů v textu a doplnění daného příslovečného určení místa či času podle zadaných obrázků. Tento druh cvičení může představovat určitý druh zpestření, jelikož žáci musí rozluštit nápovědy podle obrázků a následně podle nich dané příslovečné určení do vět doplnit.

Pod představením příslovečného určení místa a času se nachází informace o vedlejších větách místních a časových. Jelikož v úvodu není uvedeno, že příslovečné určení může být vyjádřeno vedlejší větou, působí toto zařazení zmateně. Ani v definici není nijak uvedeno, jak vedlejší věty časové a místní souvisí s příslovečným určením. O tomto druhu vedlejších vět se žáci dozvědí pouze to, jakým způsobem bývají uvozeny, v případě vět místních jsou to vztažná příslovce, v případě vět časových podřadicí spojky, a také jak se na tyto věty ptáme. U těchto otázek je zdůrazněno, že otázky jsou podobné jako na dané druhy příslovečného určení. Bylo by třeba blíže vysvětlit fungování vedlejších vět ve vztahu k rozvíjejícím větným členům. Vedlejším větám místním a časovým jsou věnována tři cvičení na procvičení. Žáci mají nejdříve za úkol určit druh vedlejších vět příslovečných. Souvětí s vedlejšími větami místními jsou si velmi podobná, většina vět místních začíná příslovci *tam* nebo *kam*, pro žáky může být toto cvičení příliš jednotvárné. Druhé cvičení je zaměřeno na transformaci věty jednoduché na souvětí za užití vyznačených rozvitých příslovečných určení. Tento druh cvičení může být velice užitečný pro pochopení vyjádření příslovečného určení vedlejší větou, zároveň ale může být pro některé žáky příliš náročné, navíc se zde nevyskytuje žádný vzor, podle kterého by se mohli žáci řídit. Poslední druh cvičení pod příslovečnými větami místními a časovými je rozlišení druhu vedlejších vět. Toto cvičení cílí na uvědomění si rozdílu mezi předmětem a příslovečným určením v podobě vedlejších vět.

Dalšími procvičovanými druhy jsou určení způsobová a měrová. Příslovečné určení způsobu je definováno jako určení, které vyjadřuje vlastnost slovesného děje. Pro způsob vyjádření autorky uvádí přímé vyjádření a vyjádření přirovnáním. Pro příslovečné určení míry je definice obdobně stručná, uvádí se, že vyjadřuje množství, měřítko nebo intenzitu. U příslovečného určení míry je uvedeno nejvíce otázek, kterými se na něj můžeme ptát. Chybí však příklady, které by žákům mohly pomoci tento druh

přísluvečného určení pochopit. Cvičení pro tyto druhy jsou obdobná jako u předchozích druhů, nejdříve mají žáci za úkol v textu dané druhy rozlišit a v následujícím cvičení doplnit.

Informace o vedlejších větách způsobových a měrových jsou stručné. Jsou uvedeny nejčastější způsoby uvození, tj. spojkami, vztažnými zájmeny a číslovkami. V tomto případě jsou uvedeny i příklady jednotlivých uvození, vhodnější by však bylo uvedení celých vět s danými jevy. Učebnice dále upozorňuje na časté odkazování pomocí příslovcí, zájmen a číslovek, bylo by však vhodné zdůraznit, že tento způsob odkazování se nachází ve větách řídicích. Poslední informací je způsob tázání se na tento druh vedlejších vět. Je uvedeno, že se na ně ptáme jako na daná příslovečná určení a pomocí řídicí věty. V tomto případě je už využito vhodného příkladu. Pro procvičení vedlejších vět způsobových a měrových učebnice nabízí pouze jedno cvičení, a to klasické určování daných druhů v textu.

Následují informace o příslovečných určeních příčiny, účelu, podmínky a přípustky. Jednotlivé definice kopírují postup jako u předešlých druhů, tedy co jednotlivé druhy vyjadřují a jak se na ně ptáme. U každého druhu je pouze jeden příklad. Vzhledem k tomu, že se jedná o nové učivo a některé druhy se žákům mohou plést⁹, bylo by vhodné uvést příkladů více. Nenachází se zde informace, čím mohou být tyto druhy vyjádřeny. Pro procvičení příslovečného určení příčiny, účelu, podmínky a přípustky se v učebnici nachází pouze tři cvičení. První je tradiční rozlišování příslovečného určení ve větách. Daná příslovečná určení jsou v tomto cvičení vyznačena kurzívou. Tento způsob vyznačení se v tomto typu cvičení vyskytuje poprvé, pravděpodobně má žákům pomoci s vyhledáváním daných příslovečných určení. Ve větách se objevují jednoduché příklady, jelikož ale tento blok představuje největší počet druhů příslovečného určení, se kterými se žáci setkávají poprvé, bylo by vhodné toto cvičení udělat delší, případně s nápaditějšími příklady, kde by žákům byl demonstrován rozdíl mezi danými druhy. Druhé cvičení je velmi stručné, do devíti vět mají žáci doplnit vhodné příslovečné určení. Posledním cvičením pod částí příslovečného určení příčiny, účelu, podmínky a přípustky je křížovka. Křížovky se v této sérii učebnic objevují, ale pouze velmi sporadicky, proto může být křížovka pro žáky určitým zpestřením. Tato křížovka se

9 Pro žáky může být náročné rozlišit příslovečné určení příčiny a účelu, jelikož učebnice u obou druhů udává jako první otázku proč?

však netýká pouze procvičovaných druhů. Objevuje se zde i otázka na předmět a na již dříve probrané druhy příslovečného určení. Otázka na předmět se zde pravděpodobně opět objevuje kvůli uvědomění si rozdílu mezi ním a příslovečným určením.

Učebnice dále uvádí informace o vedlejších větách příslovečných příčinných, účelových, podmínkových a přípustkových. Jsou zde uvedeny nejčastější způsoby uvození a také způsoby, jakými se na dané věty ptáme. Tyto způsoby tázání na dané druhy vět se ale liší. U vedlejší věty příčinné učebnice uvádí, že se na ni ptáme pomocí příslovečného určení příčiny a dané řídicí věty. U věty vedlejší věty účelové je pouze uvedeno, na co odpovídá, nezmiňuje se zde o větě řídicí ani příslovečném určení. Na druhou stranu u vět podmínkových a přípustkových učebnice způsob, jakým se na dané věty ptáme, neuvádí. Udává však informace, co dané věty vyjadřují, což u vět příčinných a účelových chybí. Bylo by vhodné informace sjednotit, u každého druhu věty vedlejší uvést stejné druhy informací. Na procvičení učebnice nabízí dvě cvičení. Prvním je tradiční určování druhu vedlejší věty, druhé je nahrazování příslovečného určení vedlejší větou příslovečnou. Jelikož se žáci již s tímto typem cvičení setkali, nemělo by pro ně být náročné. Opět by ale bylo vhodné uvést více různorodých cvičení, jelikož rozlišování vět vedlejších patří k problémovým oblastem výuky skladby na základní škole.

Posledními druhy příslovečného určení, které učebnice představuje, jsou určení zřetele, původce děje, prostředku a společenstva. Pro tyto druhy učebnice uvádí přehlednou tabulku s názvem a zkratkou daného druhu určení, otázky, kterými se na dané druh ptáme, a příklady. Není jasné, proč zrovna pro tyto druhy příslovečného určení učebnice uvádí tabulku, která u předchozích druhů chyběla. Učebnice u těchto druhů upřesňuje, že se jedná o významové podtypy příslovečného určení způsobu. Z tohoto důvodu by bylo vhodnější zařadit tato určení bezprostředně za kapitolu příslovečného určení způsobu. Následují základní informace ve stejné podobě jako u ostatních druhů. V případě příslovečného určení zřetele a prostředku jsou uvedeny i informace o tom, jak bývá dané příslovečné určení vyjádřeno. Opět by bylo vhodné sjednotit uváděné informace i počet jednotlivých příkladů. Na procvičení příslovečného určení zřetele, původce děje, prostředku a společenstva učebnice uvádí pouze jedno cvičení, a to rozeznávání daných určení v několika větách, kde jsou příslovečná určení navíc ještě zvýrazněna. Následující cvičení již procvičují všechny probrané druhy příslovečného

určení. Žáci mají za úkol v textu příslovečné určení vyhledat, určit, s jakým výrazem tvoří skladební dvojici, a následně uvést druh daného výrazu. V rámci učiva příslovečného určení se poprvé jedná o souvislý text. Cvičení navíc uvádí, že podtržený větný člen ve větě: „*Dlouho a dlouho jsme si povídali a najednou jsme si byli všichni tak milí, že se ti domácí začali stydět za tu půdu a že tam budou spát oni a my at' zůstaneme dole.*“ (Kvačková et al., 2017, s. 91) nemají určovat. Není jasné, proč by žáci tento větný člen určovat neměli, jedná se však pravděpodobně o problematiku rozlišení předmětu a příslovečného určení. Následující cvičení se opět zaměřuje pouze na určování vyznačených příslovečných určení ve větách.

I přes to, že se jedná o kapitolu příslovečného určení, učebnice v této kapitole uvádí i cvičení, která procvičují již probrané učivo. Žáci mají za úkol z nabízené tabulky sestavit přísloví a následně určit druhy vedlejších vět. Většina vedlejších vět v tomto cvičení není příslovečná, ale spíše podmětná či předmětná. Následující cvičení opět opakuje již nabyté znalosti, a to teoretické i praktické. Žáci mají za úkol vyluštit tajenku. Jedná se o deset otázek, za nimiž jsou napsána dvě čísla, jedno udává počet písmen odpovědi a druhé uvádí, kolikáté písmeno je součástí tajenky. V této tajence jsou tři otázky na příslovečné určení a všechny otázky jsou praktické, tedy určit správný druh příslovečného určení. Jedna otázka se týká vedlejší věty příslovečné. Tato otázka je teoretická, týká se typické podřadicí spojky pro větu účelovou. Je vhodné, že učebnice průběžně zařazuje i cvičení, kde si žáci mohou procvičovat své znalosti.

V závěru kapitoly učebnice zmiňuje vedlejší větu příslovečnou zřetelovou. Uvádí, že „*vyjadřuje okolnost, za níž platí obsah věty řídicí.*“ (Kvačková et al., 2017, s. 92) Dále jsou uvedeny ustálené výrazy, které tyto věty obsahují. Učebnice však neuvádí žádný příklad, který by žákům pomohl. Vzhledem k tomu, že u ostatních vedlejších vět příslovečných byly příklady uvedeny, bylo by vhodné ho uvést i zde. Následné cvičení se zaměřuje pouze na vyhledání vět zřetelových ve čtyřech souvětích, z čehož se ve třech případech jedná o vedlejší větu zřetelovou, v jednom případě se jedná o větu přípustkovou.

Posledním cvičením v bloku příslovečného určení je jazykový rozbor věty jednoduché. V dané větě musí žáci určit všechny slovní druhy, větné členy, větu graficky znázornit a následně převést tuto větu na souvětí. Nejdříve mají žáci za úkol vytvořit souvětí

s vedlejší větou předmětovou, následně s větou vedlejší přípustkovou. Toto cvičení procvičuje schopnosti žáků v rámci syntaxe, avšak bylo by vhodné uvést závěrečný rozbor se zaměřením na všechny probrané druhy příslovečného určení.

Závěrem kapitoly učebnice shrnuje základní informace o příslovečném určení, nikoliv však o jeho druzích, a také o větách vedlejších příslovečných.

Závěrečný test se zaměřuje pouze na informace, které byly poskytnuty v předešlé kapitole. Otázky uvedené v testu jsou teoretické i praktické, ty praktické však převažují. Teoretické otázky se zaměřují na závislost příslovečného určení, jak se na příslovečné určení ptáme a také na spojovací výrazy, které příslovečné věty uvozují. V rámci praktických znalostí mají žáci ve většině případů určit správný druh příslovečného určení či vedlejší věty příslovečné. Zbytek otázek se zaměřuje na rozlišení toho, který z uvedených příkladů danou vedlejší větu neobsahuje. Tento závěrečný test může být pro žáky i učitele velmi užitečný.

3.1.3 8. ročník

Struktura učebnice

Učebnice pro 8. ročník je opět dělena do několika bloků. Učebnice obsahuje také vstupní test, který ověřuje znalosti nabyté v 7. ročníku. Tento test však neobsahuje žádnou ověřovací otázku na příslovečné určení, otázky se týkají především tvarosloví. Kromě skladby se učivo 8. ročníku věnuje ještě opakování a rozšiřování znalostí tvarosloví, obecným výkladům o jazyce, opakování pravopisu a představení nových slohových útvarů, jako je líčení, výklad, výtah, úvaha a proslov.

Skladba

Učivo skladby je nejobsáhlejším blokem učebnice pro 8. ročník. Většina této kapitoly však představuje nové učivo, a to například významové poměry mezi větami hlavními, zvláštnosti větné skladby či slovosled. Žákům je představeno vyjádření závislosti mezi větnými členy. Učebnice popisuje shodu, řízenost a přimykání. Definuje, jak je závislost vyjádřena, avšak neudává, jak je závislost vyjádřena u jednotlivých větných členů. Učivo skladby je opakováno nejen v dané kapitole, ale také v následných testech za každou kapitolou.

Příslowečné určení

Učebnice pro 8. ročník neobsahuje informace o příslowečném určení v samostatné kapitole. Opakování základních informací je obsaženo v přehledné tabulce, která představuje všechny rozvíjející větné členy. V tabulce je zmíněno, na čem člen závisí, jak je vyjádřena závislost, jak se na něj ptáme, vnitřní dělení daného členu, jak bývá člen vyjádřen a co vyjadřuje.

U příslowečného určení je zmíněno, že závisí většinou na slovese, ale učebnice upozorňuje také na závislosti na přídavném jméně a příslovci. V případě závislosti je uvedeno, že je vyjádřena přimykáním. To, že se žáci v předešlé kapitole dozvěděli o způsobech vyjádření závislosti může žákům pomoci blíže pochopit rozdíl mezi příslowečným určením a předmětem, u kterého je závislost vyjádřena řízeností. Na tuto problematiku ale učebnice opět neupozorňuje.

V celkovém opakování příslowečného určení učebnice uvádí celkem dvanáct druhů příslowečného určení. Odděluje však příslowečné určení zřetele, původce děje, prostředku a společenstva, pravděpodobně z důvodu, že se podle autorek jedná o podtyp příslowečného určení způsobu (viz kapitola v učebnici 7). Uvádí dále, že příslowečné určení bývá vyjádřeno příslovcem, infinitivem a podstatným jménem. Nezmiňuje se však o vyjádření vedlejší větou.

V závěrečném testu na opakování skladby se vyskytuje pouze jedna otázka na příslowečné určení, a to na příslowečné určení podmínky, avšak test obsahuje otázku na vyjádření závislosti přimykáním, kde žáci musí označit větu s příslowečným určením místa.

Ve zbytku učebnice se již učivo příslowečného určení neobjevuje, pouze ve dvou ověřovacích testech se objevuje vždy jedna otázka na příslowečné určení, a to na určení podmínky a místa.

3.1.4 9. ročník

Struktura učebnice

Učebnice pro 9. ročník z větší části opakuje učivo 2. stupně. Jak autorky zmiňují již v úvodu, toto opakování má žákům usnadnit přijímací zkoušky a následné studium na středních školách. Objevuje se zde však i rozšiřující učivo. Učebnice je opět dělena do několika bloků, a to obecné výklady o jazyce, zvuková stránka jazyka, tvoření slov, význam slov, tvarosloví, skladba a komunikace. Učebnice obsahuje i přílohu. Tato příloha nabízí žákům autentické texty, a navíc také dalších pět souhrnných testů. Oproti předešlým učebnicím nabízí tedy mnohem více možností procvičování.

Skladba

Jak již bylo zmíněno, učebnice se z velké části zaměřuje pouze na opakování. Proto i blok skladby opakuje základní znalosti, a to větu jednoduchou, souvětí, základní skladební dvojici, rozvíjející větné členy, základy slovosledu a tvoření vět. Navíc učebnice představuje také nadvětnou syntax. Učebnice pro 9. ročník se také více než předešlé učebnice zabývá grafickým rozbořem souvětí.

Příslovečné určení

Příslovečným určením se učebnice pro 9. ročník v samostatné kapitole nezabývá. Učivo rozvíjejících větných členů je v učebnici představeno totožně jako v učebnici pro 8. ročník, tedy přehlednou tabulkou, která udává, na čem daný člen závisí, jak je tato závislost vyjádřena, jak se na člen ptáme, jeho vnitřní dělení, jakým slovním druhem bývá vyjádřeno a co vyjadřuje. V této kapitole se setkáme pouze se dvěma cvičeními na příslovečné určení, a to pouze na vyhledávání příslovečného určení ve větách a následné určení jeho druhu. V bloku skladby jsou dále také tři cvičení na určování všech rozvíjejících větných členů, kde se příslovečné určení vyskytuje. Učebnice se nezabývá problematikou rozlišení příslovečného určení a předmětu. Vzhledem k tomu, že se jedná o učebnici pro poslední ročník základní školy, můžeme říci, že se tato problematika na základní škole vůbec neřeší.

Přísllovečné určení se dále objevuje v kapitole o českém slovosledu. Učebnice představuje tři činitele, které ovlivňují český slovosled. Přísllovečné určení spadá pod činitel mluvnický a je zde uvedeno, že musí být z jeho postavení ve větě jasné, zda dané přísllovečné určení rozvíjí sloveso, nebo přídavné jméno. Učebnice upozorňuje žáky na to, že je-li věta nejednoznačná, je třeba změnit slovosled.

V závěrečných testech se přísllovečné určení objevuje ojedinele. Otázky jsou pouze praktické, a to určení správného druhu přísllovečného určení. Objevuje se zde i otázka na způsob vyjádření závislosti přimykáním, v tomto případě se jedná vždy o přísllovečné určení.

3.2 Závěrečné zhodnocení

Řada učebnic Český jazyk pro základní školy nebo odpovídající ročník víceletých gymnázií podle celkového zhodnocení podává dostatečné množství informací o přísllovečném určení jako rozvíjejícím větném členu. Celkem představuje dvanáct druhů přísllovečného určení. Žáci nejdříve získají informace o třech základních druzích, a to místa, času a způsobu, a následně své vědomosti rozvíjí o další druhy.

Velkou nevýhodou představení přísllovečného určení je způsob, jakým jsou informace u jednotlivých druhů představeny. Informace jsou nejednotné, v některých případech chybí informace o způsobu vyjádření daného druhu, v některých případech chybí příklady, které by žákům mohly pomoci. V některých případech učebnice neposkytuje dostatečný teoretický základ pro následné vypracování zadaných cvičení.

Dalším nedostatkem je způsob, jakým jsou představeny vedlejší věty přísllovečné. Učebnice se nezmiňuje o větném vyjádření přísllovečného určení, proto může uvedení vedlejších vět přísllovečných působit pro žáky zmateně.

Problematika rozlišení přísllovečného určení a předmětu také není dostatečně vysvětlena. Řada cvičení na tento problém upozorňuje, avšak učebnice neposkytuje žádný teoretický podklad pro to, aby se žáci s problematikou seznámili.

V případě některých cvičení by bylo vhodnější pracovat se souvislými texty, nikoliv pouze s větami, které na sebe nijak nenavazují. Učebnice však obsahuje dostatek cvičení na procvičení dané látky a velkou výhodou jsou také závěrečné testy, které látku opakují průběžně, nikoliv nárazově.

Učebnice se nezmiňují o valenční syntaxi. Vzhledem k roku vydání učebnic by se dalo předpokládat, že by se v nich tyto informace mohly objevit. Vzhledem k Rámcovému vzdělávacímu programu však učebnice splňuje všechny nároky.

Po grafické stránce jsou učebnice přehledné, pestré, důležité informace jsou vždy zvýrazněny. V učebnicích se nacházejí jak kreslené ilustrace, tak i fotky. Učebnice užívají zavedené symboly, které odkazují na způsob práce, která je po žácích požadována, např. týmová práce.

Tabulka 2: Závěrečné zhodnocení učebnic

Ročník	Typy PÚ	Počet cvičení	Typy cvičení	Klady	Zápory
6. ročník	místa, času, způsobu	19	doplňování, vyhledání PÚ, určování druhu	přehlednost	chybí informace k rozlišení PÚ a předmětu
7. ročník	místa, času, způsobu, míry, příčiny, účelu, podmínky, přípustky, zřetele, původce děje, prostředku, společenstva	28	doplňování, vyhledávání PÚ, určování druhu, nahrazování PÚ vedlejší větou, tajenka	přehlednost, grafické znázornění	nejednotnost informací u jednotlivých druhů
8. ročník	místa, času, způsobu, míry, příčiny, účelu, podmínky, přípustky, zřetele, původce děje, prostředku, společenstva	5	určování druhu, vyjádření závislosti	přehlednost, informace o vyjádření závislosti	nejednotnost informací, jednotvárnost
9. ročník	místa, času, způsobu, míry, příčiny, účelu, podmínky, přípustky, zřetele, původce děje, prostředku, společenstva	4	vyhledávání PÚ, určování druhu	přehlednost	jednotvárnost

4 NÁSLECH

Informace z náslechu vyučovací hodiny českého jazyka práce obsahuje za účelem dílčí sondy do praktické výuky. Cílem bylo zjistit, zda učitelé v hodinách pracují s učebnicemi, nebo si tvoří vlastní výukové materiály. Dalším cílem bylo zjistit, jakým způsobem vyučující učivo představuje, případně jaké druhy příslovečného určení se v daném ročníku probírají.

4.1 Průběh a diskuze

Náslech hodiny českého jazyka, ve které bylo hlavní náplní učivo příslovečného určení, proběhl 16. 3. 2022 na Základní škole T. G. Masaryka v Hrádku nad Nisou. Žáci byli již s příslovečným určením seznámeni, jednalo se o opakování pro potřeby tematické práce.

Hodina začala opakováním základní skladební dvojice a následně rozvíjecími větnými členy. Toto opakování proběhlo tak, že vyučující zasadila větu do komunikační situace. Věta obsahovala pouze základní skladební dvojici a vyučující se následně ptala žáků, zda by je věta zaujala například jako novinový nadpis. Žáci poté větu modifikovali, přidávali rozvíjecí větné členy a následně dané členy určili.

Dále žáci vymysleli větu *Zlý Josef praštil Petra*. Vyučující jim dala za úkol vymyslet různé okolnosti, které rozvíjí sloveso praštil. Žáci vymysleli mnoho příkladů a sami od sebe určili i druh daného určení.

Největší problém dělalo žákům rozlišit příslovečné určení míry a účelu. Příslovečné určení míry určovali nejčastěji jako příslovečné určení způsobu, příslovečné určení účelu určovali jako příslovečné určení příčiny. Tento problém jim vyučující vysvětlila na časové ose.

Vyučující také v hodině věnovala čas problematice rozlišení příslovečného určení a předmětu. Tento problém vysvětlila tak, že na příslovečné určení se vždy můžeme zeptat tázacími příslovci a podobnými výrazy, to, že můžeme v některých případech použít i pádovou otázku, je už nepodstatné. V případě předmětu je vždy možná jen pádová otázka. Žáci se však v hodině nevěnovali způsobu vyjádření závislosti.

Probrané učivo bylo procvičeno pomocí běhacího diktátu. Skupiny měly za úkol doběhnout na určité místo ve třídě, zapamatovat si větu, běžet zpět na své místo a sdělit větu ostatním. Postupně žáci sepsali celý diktát, ve kterém měli za úkol nalézt příslovečné určení a určit jeho druhy. Zároveň museli doplnit vynechaná i/y, předložky apod.

Vyučující nepracovala s učebnicí, měla připravenou vlastní prezentaci. Žáci byli velmi aktivní a sami pokládali dotazy.

V následné diskuzi vyučující vysvětlila, že jí dané učebnice nevyhovují svou strukturou, tedy v jakém pořadí a také jak je příslovečné určení prezentováno. Další problém vidí v podobě cvičení, která učebnice nabízí. Jeví se jako jednotvárná, opakují se pouze cvičení na vyhledání příslovečného určení ve větě a následné určení jeho druhu. Učebnice nepracují s delšími souvislými texty, ale pouze s větami vytrženými z kontextu.

4.2 Zhodnocení

Následek hodiny byl z didaktického pohledu velmi zajímavý a přínosný. Vyučující se držela moderních komunikačních směrů, zasazovala učivo do komunikačních situací a představila několik zajímavých cvičení. To, že na rozdíl mezi příslovečným určením a předmětem bylo upozorněno hned na samém začátku vyučovací hodiny, bylo velmi pozitivní, jelikož učebnice žádné informace neposkytla. Na základě tohoto náslechu můžeme říci, že vyučující vidí v analyzovaných učebnicích stejné problémy, na které práce upozorňuje.

ZÁVĚR

Bakalářská práce si dala za cíl vymezit příslovečné určení v rámci české syntaxe a následně představit jeho zpracování ve vybraných výukových materiálech a přímé výuce. Teoretická část předkládané práce nastínila některé přístupy jednotlivých autorů k dané problematice a také představila základní principy výuky syntaxe na základní škole. Tyto teze byly poté využity pro část praktickou.

Praktická část práce představila řadu učebnic Nová škola a zaměřila se na zpracování skladby, zejména pak příslovečného určení. Z analýzy vyplynulo, že učebnice postrádají jednotný výklad některých jevů, cvičení jsou jednotvárná a neupozorňují na problematiku rozlišení příslovečného určení a předmětu.

Dále byla provedena sonda do přímé výuky na 2. stupni základní školy. Cílem bylo získat reálnou zkušenost s představením příslovečného učení v rámci vzdělávacího procesu. Z diskuze s vyučující vyplynulo, že učebnice, které škola poskytuje, jí svým zpracováním nevyhovují. Důvody, proč vyučující učebnice nevyhovují, reflektují poznatky získané analýzou těchto učebnic. Vyučující se také snaží využívat nejnovějších výukových metod, zejména se pak zaměřuje na komunikační potřeby žáků.

Práce tedy naplnila zadané cíle. Při dalším rozšíření práce by bylo možné porovnat více výukových materiálů, a to jak řady učebnic, tak i materiály připravené vyučujícími. Dále by bylo možné zkoumat, zda do výuky syntaxe na základní škole proniká valenční přístup k syntaxi.

Po celý čas psaní bakalářské práce bylo naráženo na problém rozlišení příslovečného určení a předmětu. Bylo zjištěno, že výukové materiály se tomuto problému nevěnují. Možným řešením by bylo vytvoření příručky pro vyučující, která by představovala návrhy, jak žákům tyto jevy představit a podrobněji vysvětlit jejich rozdíly.

Pro schopnost správně a funkčně komunikovat je skladba ve vzdělávacím procesu stěžejní. Z tohoto důvodu je důležité, aby výuka reflektovala nové požadavky na komunikační proces a vyučující volili vhodné výukové materiály.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Literatura

BAUER, J., GREPL, M. *Skladba spisovné češtiny: vysokoškolská učebnice*. Praha: SPN, 1980.

ČECHOVÁ, Marie a Vlastimil STYBLÍK. *Čeština a její vyučování: didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a studenty učitelství*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 1998. ISBN 80-85937-47-6.

ČECHOVÁ, Marie. *Čeština - řeč a jazyk*. 2., přeprac. vyd. Praha: ISV, 2000. Jazykověda (Institut sociálních vztahů). ISBN 80-85866-57-9.

DANEŠ, František, Zdeněk HLAVSA a Miroslav GREPL. *Mluvnice češtiny. 3, Skladba*. 1. vyd. Praha: Academia, 1987. 746 s.

GREPL, Miroslav a Petr KARLÍK. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, 1998. Velká řada (Votobia). ISBN 80-7198-281-4.

HAUSER, Přemysl, Květoslava KLÍMOVÁ, Helena ANDRESOVÁ a Ivo MARTINEC. *Didaktika českého jazyka pro 2. stupeň ZŠ*. 2. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2019. ISBN 978-80-210-9489-5.

KOPEČNÝ, František. *Základy české skladby*. 2. vyd., přeprac. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962. Učebnice vysokých škol (SPN).

PANEVOVÁ, Jarmila. *Studie z české morfologie a syntaxe: vybrané stati*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019. ISBN 978-80-246-4388-5.

PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-49-4.

ŠMILAUER, Vladimír. *Novočeská skladba: vysokoškolská příručka*. 2. vyd., (v SPN 1. vyd.). Praha: SPN, 1966.

ŠTĚPÁNÍK, Stanislav. *Výuka češtiny mezi tradicí a inovací*. Praha: Academia, 2020. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-3119-8.

ZOUHAROVÁ, Marie. *Inovace organizace a prezentace syntaktických termínů v učivu českého jazyka na základní škole*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. ISBN 80-244-1017-6.

Elektronické zdroje

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání [online]. Praha: MŠMT, 2021 [cit. 2022-06-19]. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavacici-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/>

Analyzované učebnice

KVAČKOVÁ, Jaromíra, Lenka BIČANOVÁ, Lucie JINDROVÁ a Lidmila MRÁZKOVÁ. *Český jazyk 8*. Druhé vydání. Brno: Nová škola, 2015-. Duhová řada. ISBN 978-80-7289-748-3.

KVAČKOVÁ, Jaromíra, Lidmila MRÁZKOVÁ a Lenka BIČANOVÁ. *Český jazyk 9*. Brno: Nová škola, 2021. Duhová řada. ISBN 978-80-7289-834-3.

KVAČKOVÁ, Jaromíra, Lucie JINDROVÁ, Antonie LAICMANOVÁ, Lidmila MRÁZKOVÁ a Zdeňka SEKOTOVÁ. *Český jazyk 7: učebnice*. 3. aktualizované vydání. Brno: Nová škola, 2017. Duhová řada. ISBN 978-80-7289-884-8.

MIKSOVÁ, Eva a Jitka HÁJKOVÁ. *Český jazyk 6: učebnice*. 4. aktualizované vydání. Brno: Nová škola, 2017. Duhová řada. ISBN 978-80-7289-880-0.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1: Tabulka větných členů.....	
Příloha 2: Představení příslovečného určení.....	
Příloha 3: Ukázka cvičení.....	
Příloha 4: Ukázka závěrečného testu.....	

2. Ve větách určete významové vztahy mezi větnými členy.

- a) Zahradu, království naší sousedky, kvete nepřetržitě po celý rok.
- b) Sousedka a její děti se o zahradu dobře starají.
- c) Květiny jsou dodávány do místního květinářství a do kavárny.

Přiřazování: _____ Přisuzování: _____
 Určování: _____ Přistavování: _____

VĚTNÉ ČLENY

Větný člen	Na čem závisí	Jak je závislost vyjádřena	Jak se ptáme	Vnitřní dělení	Čím bývá vyjádřen	Co vyjadřuje
Přísudek	základní skladební dvojice		co dělá podmět? co se říká o podmětu?	• slovesný ◆ jednoduchý ◆ složený • jmenný ◆ se sponou ◆ beze spony	5 (1, 2, 3, 4), 10	co podmět dělá, co se s ním děje, jaký je
Podmět			kdo? co? + přísudkem	• vyjádřený • nevyjádřený ◆ všeobecný	1, 3 (2, 4, ..., 10)	původce děje, nositele vlastnosti
Přívlastek (Pk)	1 (3)	shodou (Pks) řízeností (Pkn) přimykáním (Pkn)	jaký? který? čí?	• shodný (skloňuje se) • neshodný • těsný • volný • post. rozvíjející • několikanásobný	2 (3, 1, 4, inf.)	blíže určuje, omezuje význam
Předmět (Pt)	5 (2)	řízeností	pádovými otázkami (kromě 1. a 5. pádu) + řídicím slovem	• ve kterém pádu je uveden	1 (3, inf.)	osobu, zvíře nebo věc, kterou slovesný děj zasahuje nebo které se nějak týká
Příslo-večné určení (Pu)	5 (2, 6)	přimykáním	kde? kdy? jak? proč? (tázacím příslovcem) vzhledem k čemu? jakou osobou? pomocí čeho? jak? společně s kým?	• místa • času • způsobu • míry • příčiny • účelu • podmínky • přípustky • zřetele • původce děje • prostředku • společenstva	6, 1, inf.	různé okolnosti a vztahy
Doplňěk (Do)	1 (3)+5	shodou (Dos) řízeností (Don)	jaký? jak? jako kdo? jako co? za koho? kým?	• shodný • neshodný	1, 2, 4, inf., přechodníkem, rád, sám	vlastnost nebo stav za děje

Vysvětlivky: 1 – podstatné jméno, 2 – přídavné jméno, 3 – zájmeno, 4 – číslovka, 5 – sloveso, 6 – příslovce, 7 – předložka, 8 – spojka, 9 – částice, 10 – citoslovce.

6. PŘÍSLOVEČNÉ URČENÍ

PŘÍSLOVEČNÉ URČENÍ

- **Příslovečné určení (Pu)**
- je **rozvíjející** větný člen **závislý na slovese** (*přišel pozdě*), **přídavném jméně** (*bezchybně provedený cvik*) **nebo příslovci** (*příliš brzy*);
- vyjadřuje různé **okolnosti děje a vztahy**;
- může být vyjádřené **příslovcem** (*vesele poskočil*), **podstatným jménem** v pádě prostém (*trvalo to hodinu*) nebo **předložkovém** (*bydleli u lesa*) nebo **infinitivem** (*odešla nakoupit*);
- ptáme se na něj **řídícím výrazem a různými příslovci**.

POZOR! *Anička četla v posteli.*

Pu

Kde četla?

sloveso
četla

Pu
v posteli

DRUHY PŘÍSLOVEČNÝCH URČENÍ

Příslovečné určení	Jak se ptáme	Příklady
místa (Pum)	Kde? Kam? Odkud? Kudy?	<i>Pracoval na zahradě. Projel tunelem. Vrátil se z ciziny.</i>
času (Puč)	Kdy? Odkdy? Dokdy? Jak dlouho?	<i>Odjel včera. Byl v práci do večera. Od rána se neozvala.</i>
způsobu (Puz)	Jak? Jakým způsobem?	<i>Zpívala živě.</i>
míry (Pu mí)	Kolik? O kolik? Jakou měrou?	<i>Musíte se hodně snažit. Byl o hlavu vyšší než já.</i>
příčiny (Pu př)	Proč? Z jaké příčiny?	<i>Pro nemoc bylo představení zrušeno.</i>
účelu (Pu úč)	Proč, za jakým účelem?	<i>Odešla na nákup.</i>
podmínky (Pu pod)	Za jaké podmínky?	<i>Za hezkého počasí budeme grilovat.</i>
přípustky (Pu při)	I přes co? Navzdory čemu?	<i>I přes poruchu motoru závod dokončil na druhém místě.</i>

PŘÍSLOVEČNÁ URČENÍ MÍSTA A ČASU

- **Příslovečné určení místa**
- vyjadřuje **místní** okolnosti děje;
- ptáme se na něj otázkami: **kde? kam? odkud? kudy?**
- **Příslovečné určení času**
- označuje **časové** okolnosti děje;
- ptáme se na něj otázkami: **kdy? odkdy? dokdy? jak často? jak dlouho?**

1. Rozlišujte v následujících větách příslovečná určení místa a času.

Blízko našeho města postavili v létě nový supermarket. O přestávce byla ve třídě velká shánka po ztraceném atlasu. Večer se babička pravidelně dívala na oblíbený seriál. Moje sestra odjela na tři měsíce do Anglie. Nový spolužák se přistěhoval z Prahy. Každý den musím odpoledne venčit našeho psa. Po prohlídce interiéru jsme se procházeli v krásném zámeckém parku. Za svého pobytu v zahraničí se kamarádka zdokonalila v angličtině. Zraněného převezla sanita do nejbližší nemocnice.

- Přísluvečné určení způsobu
- může být vyjádřeno i přirovnáním, např. *Zpívá jako slavík.* (Jak zpívá? Jako slavík.)

7. a) **Opravte popletená přirovnání. Který slovní druh rozvíjejí? Vyhleďte příslovečná určení způsobu.**

točí se jako střela

zdravý jako korouhvička

tuhý jako led

zpívá jako růže

řval jako slavík

rychlý jako rybička

zčervenala jako skála

studený jako tur

tvrdý jako jedle

vysoký jako podešev

b) **Přirovnání vysvětlete a vytvořte s nimi věty. Rozumíte slovům korouhvička, podešev, tur?**

8. **Vyhleďte příslovečná určení a určete jejich druh.**

Postel zacouvala opatrně do křoví. Za chvíli už bylo slyšet slastné výkřiky paní Pomajzlové. Postel se dojatě a šťastně dívala, jak babička naznak brázdí rybník. Vtom babička zoufale vykřikla: „Aido, pomoc!“ Pes se probudí rychle. Jezevčík Aida se vymrštil jako pero. Za malou chvíli držel v zubech babiččiny pruhované plavky. Mířil usilovně ke břehu. „Jozefčíku,“ řekla šťastně babička, „zasloužíte si syreček.“

(Ludvík Aškenazy: *Cestopis s jezevčíkem* – upraveno)

9. **Doplňte (ústně) do veršů chybějící příslovečná určení z nápovědy pod textem. Určete jejich druh.**

_____ pod Tetínem

krokodýl se vyhřívá,

hová si v tom _____ líném

jako _____ neživá.

_____ usmívá se

v šupinatém _____

_____ po rybičkách pase,

zda mu ve _____ zamíří.

(Lewis Carroll: *Alenka v kraji divů a za zrcadlem*)

(Nápověda: kláda, potutelně, proudu, chřtán, na Berounce, pancíři, očkem.)

10. **Vytvořte věty s uvedenými slovy. Určete, o která příslovečná určení se jedná a jak se na ně zeptáte.**
dunivě, především, na táboře, vždycky, jako drak, od chaty, nezvykle, nikdy, do sklenice, na červeno, vloni, z kina, upřímně, v létě, po silnici, za mnou, s radostí

11. **Doplňte do vět správná příslovečná určení. Určete jejich druh. Vysvětlete význam vět.**

_____ je největší tma. Lepší vrabec _____, nežli holub _____. Co můžeš udělat _____, neodkládej _____.
Kdo jinému jámu kopá, sám _____ padá. _____ by ani psa nevyhnal. Žádný učený _____ nespádl.

12. **Cvičení opište a podtrhněte příslovečná určení. Určete jejich druh.**

Jednoho krásného dne hráli tatínek a Fík na zahrádce partii dámy. Fík byl právě na tahu, když šli kolem plotu dva turisté. Měli krátké kalhoty a dlouhé chlupy na nohou. Vstávaly jim údivem, protože zrovinka zahlédli, jak Fík skáče. Nikoli radostí, ale figurkou. Turisté z toho byli celí paf. Když na ně Fík ještě štěknu, upalovali zděšeně pryč, až se za nimi hustě prášilo.

(Rudolf Čechura: *Příhody Maxipsa Fíka* – upraveno)

Víte, kterou chybou výslovnosti vzniklo jméno Fík? Jak se nazývá obor zabývající se nápravou poruch řeči?

přirovnání: *anglicky* – simile [ˈsɪməli] *německy* – der Vergleich
chybějící: *anglicky* – missing [ˈmɪsɪŋ] *německy* – fehlenden

TEST č. 14

1. **Přísluvečné určení je rozvíjející větný člen, který nejčastěji závisí na:**

- a) slovese
- b) podstatném jméně
- c) přídavném jméně

2. **Rozlišujeme příslovečná určení:**

- a) shodná a neshodná
- b) místa, času a způsobu
- c) je jenom jedno příslovečné určení

3. **Pro příslovečné určení používáme zkratky:**

- a) Pum, Puč, Puz
- b) Pks, Pkn, Pkz
- c) Po, Pt, Př

4. **Která odpověď je správná?**

A. **Zpočátku jedli Římané střídmě.**

- a) zpočátku – Puč, střídmě – Puz
- b) Římané – Pum, jedli – Puz
- c) jedli – Puz, střídmě – Puz

B. **Ve městech se vařilo v bohatších domácnostech.**

- a) vařilo – Puz, v domácnostech – Pum
- b) ve městech – Pum, bohatších – Puz
- c) ve městech – Pum, v domácnostech – Pum

C. **Vařené jídlo si kupovali v jídelnách.**

- a) jídlo – Puz
- b) v jídelnách – Pum
- c) v jídelnách – Puz

D. **Postupně se z bohatších Římanů stali labužníci.**

- a) postupně – Puz
- b) bohatších – Puz
- c) Římanů – Pum

E. **Potřebné potraviny a koření dováželi z provincií.**

- a) potraviny a koření – Pum
- b) z provincií – Pum
- c) dováželi – Puz

F. **Prostí lidé nesměli v bytech nikdy rozdělávat oheň.**

- a) v bytech – Pum, nikdy – Puč
- b) prostí – Puz, v bytech – Pum
- c) nikdy – Puč, oheň – Pum

G. **Před jídlem umyli otroci hostům ruce.**

- a) hostům – Pum
- b) před jídlem – Puč
- c) ruce – Pum

H. **Jedlo se obvykle rukama.**

- a) jedlo se – Puz, obvykle – Puz
- b) jedlo se – Puč, rukama – Puz
- c) obvykle – Puč, rukama – Puz

I. **Římané jedli vleže na lehátku.**

- a) vleže – Puz, na lehátku – Pum
- b) Římané – Pum, na lehátku – Pum
- c) jedli – Puz, vleže – Puz

J. **Hlavní jídlo se v Římě podávalo k večeru.**

- a) hlavní – Puč, k večeru – Puč
- b) v Římě – Pum, podávalo – Pum
- c) v Římě – Pum, k večeru – Puč

5. **Rozhodněte, která věta je napsána pravopisně správně.**

- a) *Většina římských občanů měla spoustu volného času.*
- b) *Práci za ně totiž vykonávaly otroci.*
- c) *Římané ve volném čase pořádaly hostiny.*

6. **Rozhodněte, ve které větě je chyba.**

- a) *Římané také slavili řadu náboženských svátků.*
- b) *Během nich lidé hodovali a veselili se.*
- c) *Městem procházeli slavnostní průvody.*

7. **Rozhodněte, která věta je napsána správně.**

- a) *Hradiště Slovanů stálo nakopci.*
- b) *Na kopci jsme si vydechli a rozhlédli se.*
- c) *V levo od dveří je vchod do kuchyně.*

8. **Rozhodněte, která věta je chybně napsána.**

- a) *Diváci uzavírali na vítězství vozatajů sázky.*
- b) *U prostřed arény se odehrávaly zápasy gladiátorů.*
- c) *Římští muži bývali nakrátko ostříhání.*

Hodnocení:

0–1 chyba – jsi jednička; 2–3 chyby – jsi šikovný;
4–6 chyb – ještě je to dobré; 7–9 chyb – chtělo by to zabrat; 10 a více chyb – chce to zopakovat látku